

บทที่ 3

ลักษณะความขัดแย้งในการยึดพื้นที่ป่า

แม้ว่าในอดีตบ้านแม่หารจะมีการจัดการป่าตามจารีตประเพณีของชาวปกาเกอญอแต่เมื่อมีการเข้ามาของอำนาจรัฐผ่านการสัมปทานป่าไม้ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบการผลิตของชาวบ้านคือ ทำให้น้ำแม่หารที่ชาวบ้านเคยใช้บริโภคและทำนาได้แห้งขอดลง เพราะป่าต้นน้ำของหมู่บ้านถูกทำลาย ต่อมาชาวบ้านจึงรวมกันคัดค้านการสัมปทานป่าไม้ของรัฐ การคัดค้านดังกล่าวยุติลงเมื่อรัฐบาลได้ยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศเมื่อปี พ.ศ. 2531 หลังจากนั้นองค์กรชุมชนจึงได้ปรับตัวและต่อสู้กับรัฐ โดยใช้การจัดการป่าชุมชนเป็นการสร้างอำนาจให้กับตน การจัดการป่าชุมชนในหมู่บ้านประสบความสำเร็จเป็นอย่างมากในช่วงประวัติศาสตร์หนึ่ง แต่ในปัจจุบันหมู่บ้านต้องประสบกับภาวะที่รัฐได้ขยายอำนาจเข้ามาจัดการป่าไม้เพิ่มมากขึ้น เป็นสาเหตุให้ชาวบ้านรู้สึกไม่มั่นคงในการถือครองพื้นที่ป่าในรูปแบบของกรรมสิทธิ์ส่วนร่วมอีกต่อไป ดังนั้นชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เข้ายึดพื้นที่ป่าเก็บตองที่เคยจัดการโดยชุมชนมาเป็นของตน (ownership) การเข้ายึดพื้นที่ป่าโดยปัจเจกบุคคลดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในหลายระดับ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มชาวบ้านด้วยกันเอง ในกลุ่มผู้นำ ชาวบ้านกับกลุ่มผู้นำ และการขัดแย้งกับเจ้าหน้าที่รัฐ เป็นต้น ดังนั้นบทนี้จะวิเคราะห์ให้เห็นถึงลักษณะความขัดแย้งในการยึดพื้นที่ป่าที่เกิดขึ้นในชุมชนจะได้ทำการศึกษาใน 4 หัวข้อดังต่อไปนี้ คือ 1. การยึดพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นของปัจเจกบุคคล 2. ความขัดแย้งจากการแย่งชิงอำนาจของกลุ่มผู้นำ 3. ความขัดแย้งจากการตีความกฎเกณฑ์ของกลุ่มชาวบ้าน และ 4. ความขัดแย้งและการต่อรองกับอำนาจรัฐ 5. สรุปท้ายบท

3.1 การยึดพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นของปัจเจกบุคคล

แต่เดิมพื้นที่ป่าชุมชนบ้านแม่หารนั้นมีการจำแนกพื้นที่ป่าตามประเพณี เป็น 3 เขตใหญ่ ๆ คือ ป่าต้นน้ำที่จำแนกเป็นป่าอนุรักษ์ ส่วนป่าต้นน้ำที่อยู่ใกล้หมู่บ้านจำแนกเป็นป่าใช้สอย และป่าเก็บตองจำแนกเป็นป่าใช้สอย ป่าเก็บตองนี้มีลักษณะทางนิเวศน์ที่แตกต่างไปจากป่าส่วนอื่น คือ มีลักษณะเป็นป่าแพะที่มีต้นตึง (ต้นพลวง) อยู่หนาแน่น และมีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 3,000 ไร่ ชาวบ้านจะอาศัยป่านี้เก็บใบตองตึงมาใช้หรือนำไปขาย พื้นที่ป่าเก็บตองนี้ในระดับของการจัดการ พื้นที่ป่าจะถือเป็นของชุมชนแต่ทรัพยากรในป่าคือ ใบตองตึงจะให้การจัดการแบบเปิด โดยจะใช้สิทธิเฉพาะคนในหมู่บ้านและชุมชนใกล้เคียง ส่วนเห็ดและสมุนไพรจะให้การจัดการแบบเปิด โดยจะให้สิทธิคนในชุมชนห่างไกลมาร่วมกันได้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2538-2539 ได้มีชาวบ้านเข้า

ไปจับจองเพื่อยึดพื้นที่ป่าเป็นของตัวเอง จึงเกิดความขัดแย้งในชุมชนขึ้น ลักษณะความขัดแย้งดังกล่าวเป็นการขัดแย้งระหว่างชาวนาจน ชาวนากลาง และชาวนารวยในหมู่บ้านที่ต่างก็พยายามเข้าไปแย่งพื้นที่ป่าเก็บตอเป็นของตัวเอง

การเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าเก็บตอนั้นเริ่มมาจากชาวนารวยมีนาอยู่ติดกับป่าเก็บตอ และอยู่ในกลุ่มผู้นำทางการได้เข้ายึดพื้นที่ป่าโดยล้อมรั้วและแผ้วถางต้นตองออก หลังจากนั้นได้ปลูกมะพร้าว ลำไย ต้นกล้วย พริก และถั่วลิสง ในระยะต่อมาชาวนารวยที่มีที่นาติดกับป่าเก็บตอซึ่งอยู่ใกล้เคียงกันต่างเข้าไปจับจองเป็นเจ้าของพื้นที่ป่า ในการยึดพื้นที่ป่านั้นจะเริ่มต้นจากการตัดต้นไม้ออกสี่ด้าน เพื่อเป็นเครื่องหมายว่าตนเป็นเจ้าของ การตัดต้นไม้ออกเพียงเล็กน้อยก็ถือว่าการจับจองเป็นเจ้าของที่ดินในที่นั้นแล้ว

หลังจากที่คนในกลุ่มผู้นำและเจ้าของที่นาได้จับจองพื้นที่ป่าไปประมาณ 2 สัปดาห์ชาวบ้านทั้งกลุ่มชาวนารวย ชาวนากลาง และชาวนาจน ก็เข้าไปจับจองพื้นที่ที่เหลือจนคล้ายกับเป็นการจัดการแบบเปิด โดยชาวบ้านที่เข้าไปจับจองพื้นที่ป่าในระยะแรกจะเลือกจองพื้นที่ใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่หนึ่ง เลือกบริเวณที่ลุ่ม มีหน้าดินลึกซึ่งเหมาะสมในการเกษตร ลักษณะที่สองคือ เลือกที่ดินที่ติดถนนเข้าออกหมู่บ้าน ซึ่งตัดผ่านพื้นที่ป่า โดยไม่ได้พิจารณาว่าจะเป็นที่ลุ่มที่ดอนมีหน้าดินตื้นหรือลึกเพียงใด

ผู้ที่เข้าไปจับจองในระยะแรกนี้จะได้พื้นที่ป่ากว้างประมาณ 5-10 ไร่ ต่อมาเมื่อพื้นที่ป่าที่เป็นที่ลุ่มและบริเวณที่มีถนนตัดผ่านหมดลง จึงมีการเข้าไปจับจองในบริเวณอื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นที่ดอนและบริเวณที่ห่างจากถนน หน้าดินตื้นไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก และจะกว้างเพียง 2-3 ไร่ เมื่อที่ดินบริเวณที่ลุ่มและที่ดอนถูกจับจองหมดลง จึงเหลือแต่บริเวณที่สูงและพื้นที่ป่าผืนเดียวกันที่ชาวบ้านถือว่าเป็นป่าของบ้านแพะ หลังจากนั้น 4-5 เดือน ชาวบ้านที่จับจองพื้นที่ป่าไว้จึงเข้าไปโค่นถางต้นตองออก

อย่างไรก็ตามการเข้าไปจับจองพื้นที่ป่าเก็บตอ ที่คล้ายกับเป็นการจัดการแบบเปิดนั้น ชาวบ้านที่เข้าไปจับจองพื้นที่ป่ามีเพียงคนในหมู่บ้านแม่หารเท่านั้น รวมทั้งบริเวณพื้นที่ป่าเก็บตอที่เข้าไปจับจอง ก็เป็นพื้นที่ป่าส่วนที่ชาวบ้านถือเป็นของชุมชน โดยไม่มีการข้ามเข้าไปจับจองป่าเก็บตอผืนเดียวกัน ที่ถือเป็นของบ้านแพะแต่อย่างใด และชาวบ้านก็ไม่เข้าไปจับจองพื้นที่ป่าซ้ำเผาศพของหมู่บ้าน ที่อยู่ภายในบริเวณเก็บตอ โดยได้ละเว้นพื้นที่ป่าที่อยู่ใกล้ป่าช้าในรัศมีประมาณ 50 เมตรไว้

เมื่อการจับจองสิ้นสุดลงจากการสำรวจพบว่าครัวเรือนในกลุ่มชาวนารวยได้เข้าจับจองสูงสุดก็คือ 24 แปลงหรือร้อยละ 64.86 ของคนในกลุ่มชาวนารวย และชาวนากลางได้เข้าจับจอง

ต่ำกว่าขานาวรายคือ 46 แปลง หรือร้อยละ 54.11 ของคนในกลุ่มขานาวกลาง ส่วนขานาวจนได้เข้าจับจองต่ำที่สุดคือ 26 แปลงหรือร้อยละ 30.23 ของคนในกลุ่มขานาวจน การที่กลุ่มขานาวรายและขานาวกลางเป็นกลุ่มที่ได้ครอบครองพื้นที่ป่ามากและกลุ่มขานาวจนได้ครอบครองพื้นที่ป่าน้อย รวมทั้งขานาวที่ได้ครอบครองที่ดินทั้งหมดมีเพียงร้อยละ 46.15 หรือประมาณครึ่งหนึ่งของหมู่บ้านเท่านั้น (ตารางที่ 2.8) ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างขานาวแต่ละกลุ่มที่ต่างก็ต้องการจะเข้ายึดพื้นที่ป่าเหมือนกัน และเมื่อพิจารณาขานาวในแต่ละกลุ่มแล้วจะพบว่า การเข้ายึดพื้นที่ป่าของแต่ละกลุ่มฐานะมีความแตกต่างกันกล่าวคือ

ขานาวจน มีทั้งหมด 86 ครัวเรือน ได้เข้าจับจองพื้นที่ป่าเก็บตอง 26 ครัวเรือน ส่วนอีก 60 ครัวเรือน ไม่สามารถจับจองพื้นที่ป่าได้ แม้ว่าขานาวกลุ่มนี้จะเป็นกลุ่มคนไร้ที่นาและมีที่ดินน้อย ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการจับจองพื้นที่ป่าจะทำโดยเจ้าของนาหรือเป็นการจับจองที่หัวไร่ปลายนา เมื่อกลุ่มขานาวจนเป็นคนไม่มีที่นาจึงไม่สามารถจับจองพื้นที่ป่าในลักษณะที่เป็นหัวไร่ปลายนาได้ ส่วนพื้นที่ป่าเก็บตองที่ไม่ติดที่นา ขานาวจนก็เข้าไปจับจองได้น้อยกว่าคนกลุ่มอื่น ขานาวจนส่วนใหญ่จะอ้างว่า พวกเขาจะถูกเจ้าหน้าที่รัฐจับกุม เพราะการถูกจับหมายถึงการที่ต้องจ่ายเงินให้กับเจ้าหน้าที่และพวกเขาไม่มีเงินจึงไม่กล้าเสี่ยง หรือพวกเขาไม่ทราบว่ามี การเปิดให้จองป่าเก็บตองเพราะพ่อหลวงไม่ได้ประกาศให้ทุกคนได้รู้ เป็นต้น ส่วนขานาวจนที่จับจองพื้นที่ได้นั้น ส่วนใหญ่ได้ใช้พื้นที่ในการปลูกพืชพาณิชย์และทำสวนผลไม้ แต่ก็มียางรายที่ใช้พื้นที่ปลูกผักสวนครัวและปลูกข้าว อย่างไรก็ตามยังเหลือพื้นที่อีก 9 แปลงที่ตัดต้นไม้ออกแต่ไม่ได้ใช้ในการทำ การเกษตรแต่อย่างใด

ส่วนขานาวกลาง มีทั้งหมด 85 ครัวเรือน ได้เข้าจับจองพื้นที่ป่าเก็บตอง 46 ครัวเรือน ส่วนอีก 39 ครัวเรือน ไม่สามารถเข้าจับจองพื้นที่ป่าได้ อย่างไรก็ตามขานาวกลางก็สามารถจับจองพื้นที่ป่าได้มากกว่าขานาวจน เพราะเป็นกลุ่มที่เข้าไปจับจองในระยะแรก หลังจากการจับจองที่หัวไร่ปลายนาของกลุ่มขานาวราย ขานาวกลางส่วนใหญ่ไม่ได้ต้องการจับจองพื้นที่ป่าไว้เพื่อทำการเกษตร เพราะขานาวกลุ่มนี้มีสวนที่เหมาะสมกับการทำการเกษตร อย่างน้อย 1 แปลงอยู่แล้ว ส่วนใหญ่จึงต้องการจองไว้ให้บุตรหลานของตนปลูกบ้านเรือนมากกว่า ในส่วนของขานาวกลางที่ไม่สามารถจับจองพื้นที่ป่าได้นั้น พวกเขาได้แสดงความไม่พอใจโดยอ้างว่า “คนที่รวยกว่าที่นาที่สวนมากกว่ายังได้ (ป่าเก็บตอง) เลย” “ป่าเก็บตองเป็นของหมู่บ้าน... หากจะแบ่งต้องให้ทุกคนครบถ้วนได้เท่ากัน” ส่วนขานาวกลางที่จับจองพื้นที่ได้นั้น ส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าไปใช้พื้นที่แต่อย่างใด การจับจองลักษณะนี้มีถึง 30 แปลง จากพื้นที่ทั้งหมด 46 แปลง ส่วนที่เหลืออีก 16 แปลงได้ถูกนำมาใช้ในการปลูกพืชพาณิชย์และสวนผลไม้แล้ว

สำหรับชาวนารวย ชาวนากลุ่มนี้มีจำนวน 37 ครัวเรือน เข้าจับจองพื้นที่ป่าเก็บตอง จำนวน 24 ครัวเรือน มีเพียง 13 ครัวเรือนที่ไม่ได้เข้าไปจับจอง ในจำนวนครัวเรือนที่ไม่ได้เข้าไปจับจอง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้นำหมู่บ้านที่ส่วนใหญ่จะให้ลูกหลานของตนเข้าไปจับจองแทน เนื่องจากว่าชาวนารวยเป็นกลุ่มแรกที่เข้าไปจับจองพื้นที่ป่าและเป็นกลุ่มที่มีที่นา คนกลุ่มนี้จึงจับจองพื้นที่ป่าบริเวณที่ลุ่ม มีขนาดกว้างเหมาะสมกับการทำการเกษตรมากกว่ากลุ่มชาวนากลางและชาวนาจน ด้วยเหตุนี้เองจึงก่อให้เกิดความขัดแย้งในหมู่บ้านขึ้น อย่างไรก็ตามชาวนารวยมักอ้างสิทธิจาก “การเป็นที่หัวไร่ปลายนา เจ้าของนาย่อมมีสิทธิ” “คนที่เข้าไปจับจองก่อนย่อมมีสิทธิ คนที่เข้าไปจับจองทีหลังไม่มีสิทธิ” เป็นต้น ส่วนชาวนารวยที่ได้เข้าไปจับจองพื้นที่ป่า ส่วนใหญ่ไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่แต่อย่างใด การจับจองในลักษณะนี้มีถึง 15 แปลง จากพื้นที่ทั้งหมด 24 แปลง ส่วนที่เหลืออีก 9 แปลงได้ใช้ในการปลูกพืชพาณิชย์และสวนผลไม้แล้ว

การเข้าไปยึดที่ป่าเก็บตองของชาวนาแต่ละกลุ่มนั้น มีเหตุผลในการเข้าไปยึดพื้นที่แตกต่างกันไป ต่อไปจะได้กล่าวถึงเงื่อนไขในการเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตองที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านแม่หาร พร้อมยกตัวอย่างกรณีศึกษาเพื่อให้เห็นเงื่อนไขต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจน และจะชี้ให้เห็นว่าชาวนา กลุ่มใดอยู่ภายใต้เงื่อนไขใดโดยในการพิจารณาเงื่อนไขในการเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตองนี้จะพิจารณาจากบริบทของพื้นที่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ระบบการตลาด และการขยายอำนาจของรัฐ ที่เข้ามายังหมู่บ้านอันส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการผลิตของชาวบ้าน ซึ่งนำไปสู่การยึดพื้นที่ป่าเก็บตอง

ในพื้นที่ศึกษายานแม่หารนั้น พบว่า รัฐได้ขยายอำนาจเข้าไปยังหมู่บ้านใน 3 แนวทางดังเช่นที่ Vandergeest ได้เข้าศึกษาไว้คือ รัฐได้ขยายอำนาจการบริหารปกครองการออกเอกสารสิทธิที่ดินและการขยายการจัดการป่าไม้ การขยายอำนาจทั้ง 3 แนวทางนี้กระทำบนพื้นฐานของแนวคิดที่ว่าด้วยการแสดงอำนาจบนพื้นฐานของการยึดครองพื้นที่ (Territorialization) (Vandergeest : 1995) ปรากฏการณ์การขยายอำนาจของรัฐดังที่กล่าวไปนี้ที่มีความสำคัญในฐานะเป็นเงื่อนไขของการยึดพื้นที่ป่าคือ การขยายการจัดการป่าไม้และการออกเอกสารสิทธิที่ดิน

การขยายการจัดการป่าไม้ของรัฐที่เข้าไปสู่บ้านแม่หารนั้นเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่การให้สัมปทานของรัฐ การประกาศเขตป่าสงวนบนพื้นที่ป่าของบ้านแม่หาร (รวมทั้งพื้นที่ป่าเก็บตอง) (พ.ศ. 2507) และที่สำคัญคือ การประกาศเขตอุทยานแห่งชาติสละวิน (2537) แม้ว่า การประกาศเขตป่าอุทยานแห่งชาติจะได้กั้นพื้นที่ป่าบ้านแม่หารออกมาก่อนก็ตาม แต่ผลของการประกาศเขตป่าอุทยานก็ได้ส่งผลกระทบต่อชาวบ้าน เช่น ชาวบ้านที่แม่หารเคยเข้าไปล่าสัตว์ในบริเวณนี้ถูกจับและเทียบปรับ หรือการได้เห็นเจ้าหน้าที่เคร่งครัดต่อชาวบ้านในหมู่บ้านข้างเคียง

เมื่อป่าถูกประกาศเป็นเขตอุทยานแล้ว รวมทั้งการขยายอำนาจในการจัดการป่าในรูปแบบอื่น ๆ เช่น การเข้ามาสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนของเจ้าหน้าที่รัฐ (พ.ศ. 2537) สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกเกรงกลัว และรู้สึกไม่มั่นคงต่ออำนาจในการจัดการป่าที่ตนเคยมีอยู่ดังที่ นายพิทักษ์ ชวนารวยที่เข้าไปยึดพื้นที่ป่ากล่าวว่า “ดูบ้านปากกล้วย (หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียงและป่าของหมู่บ้าน ถูกประกาศเป็นป่าอุทยาน) ชาวบ้านจะทำอะไรก็ได้ ก้อนหินก้อนหนึ่งเขายังไม่ให้เก็บเลย บ้านเราก็เหมือนกันเดี๋ยวนั้นถูกจับคนนั้นถูกจับ สามวันที่แล้ว นายมนไปหาเขียดแล้วก็ถูกปรับไป 5,000 บาท (เจ้าหน้าที่) เข้ามาบอย ไม่รู้กลุ่มไหนเป็นกลุ่มไหน ...บ้านเราถ้าใครอยากมีที่ก็ต้องรีบทำรีบจอง สักวันเขา (เจ้าหน้าที่) ต้องเข้ามาคุม มันเคร่งขึ้น ๆ ...ถ้าไม่เอาตอนนี้นานไป เจ้าหน้าที่จะยิ่งเข้ามามากเอาไม่ได้แล้ว...” ดังนั้นการเข้ายึดพื้นที่ป่าเก็บตองของชาวบ้าน จึงมีเงื่อนไขหนึ่งมาจากการแย่งชิงพื้นที่ป่าจากรัฐ เพราะชาวบ้านรู้สึกว่า การเข้าถึงป่าของหมู่บ้านไม่มีความมั่นคงอีกต่อไป ความรู้สึกไม่มั่นคงและการถูกแย่งชิงทรัพยากรที่เกิดขึ้น ได้นำไปสู่ความต้องการเอกสารสิทธิของชาวบ้าน

ประเด็นเรื่องเอกสารสิทธินี้จะสามารถทำความเข้าใจได้ดียิ่งขึ้น หากพิจารณาจากการศึกษาของ Jeremy H. Kemp ที่มองว่าการให้เอกสารสิทธิกับชาวบ้านของรัฐเป็นแนวทางหนึ่งในการขยายอำนาจรัฐ หาใช่การสร้าง ความมั่นคงในการถือครองไม่ จากการศึกษาพบว่าในสถานการณ์ที่ยังไม่มีการแย่งชิงทรัพยากรอย่างเข้มข้นและทุนนิยมยังไม่ขยายตัวมากนัก ชาวบ้านไม่ได้กระตือรือร้นที่จะให้ได้มาซึ่งโฉนดที่ดิน หากแต่ชาวบ้านต้องการเพียง นส. 3 นส.2 สค.1 ใบจอง เพราะเอกสารสิทธิในระดับนี้มีความสอดคล้องกับจารีตประเพณีที่ชาวบ้านใช้จัดการที่ดินในชุมชนก่อนหน้านั้น แต่ในสถานการณ์ที่ถูกแย่งชิงทรัพยากรและมีการขยายตัวของทุนนิยม ชาวบ้านจะมีความต้องการเอกสารสิทธิในลักษณะกรรมสิทธิ์ส่วนตัวมากขึ้น (Jeremy H. Kemp : 1981) เช่นเดียวกับ Vandergeest ที่เห็นว่าการออกเอกสารสิทธิที่เป็นแนวทางหนึ่งในการขยายอำนาจของรัฐ และพบว่าภายใต้บริบทการเป็นทุนนิยมเข้มข้น ที่ดินได้กลายเป็นสินค้าที่มีการเก็บบำรุง ในภาวะเช่นนี้ชาวบ้านจะมีความต้องการโฉนดที่ดินมากขึ้น (Vandergeest : อ้างแล้ว)

ในอดีตการจัดการที่ดินในพื้นที่ศึกษานั้น จะใช้หลักจารีตประเพณี โดยพื้นที่บ้านนั้น ที่สวน และที่นาจะเป็นทรัพย์สินของครัวเรือน แต่พื้นที่ไร่จะใช้หลักสิทธิการใช้ (usufruct) ส่วนพื้นที่ป่าจะจัดการโดยชุมชนในรูปของทรัพย์สินส่วนรวมกันของชุมชน อย่างไรก็ตามเมื่อรัฐได้ขยายอำนาจมาจัดการที่ดิน ได้ใช้ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนเข้ามาจัดการในหมู่บ้านแม่หารนั้นมีการรังวัดที่ดินเพื่อให้เอกสารสิทธิตั้งแต่ปี พ.ศ.2498 โดยมีรูปแบบเอกสารสิทธิแตกต่างกันไปตั้งแต่โฉนด นส.2 นส.3 สทก. สค.1 ในปัจจุบัน พบว่าชาวบ้านที่ได้ขยายบ้านไปอยู่ในพื้นที่ติดต่อกับป่าเก็บ

ตองเมื่อ 10-20 ปีที่แล้ว จำนวน 30-35 ครัวเรือนได้รวมตัวกัน เพื่อร้องขอให้เจ้าหน้าที่เขามารังวัดที่บ้านและออกเอกสารสิทธิให้ตน (พ.ศ.2540) ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าหมู่บ้านแม่หาร ซึ่งอยู่ในสถานการณ์ของการแย่งชิงทรัพยากรกับรัฐและในภาวะการขยายตัวของทุนนิยม ได้มีความต้องการเอกสารสิทธิเพื่อสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดิน ซึ่งนำไปสู่การเข้ายึดพื้นที่ป่าในที่สุด เงื่อนไขความต้องการเอกสารสิทธินี้เห็นได้ในกรณีของนายจรัส จัดอยู่ในกลุ่มชาวนารวย อายุ 32 ปี มีภรรยา และมีลูก 1 คน มีความสัมพันธ์เป็นหลานของพ่อหลวง จรัสมีที่นา 2 แปลง รวม 5 ไร่ มีสวน 2 แปลง รวม 4 ไร่ ในแต่ละปีผลิตข้าวของเขามีเหลือขายให้คนในหมู่บ้าน ขณะที่สวนที่มีอยู่ใช้ปลูกผลไม้ เช่น ลำไย มะม่วง ก็เริ่มให้ผลผลิตและนำมาขายในหมู่บ้านได้บ้างแล้ว นอกจากนี้เขายังมีกิจการโรงสีเล็ก และรับจ้างไถนาบ้างเป็นครั้งคราว

เมื่อมีการจับจองพื้นที่ป่า นายจรัสได้จับจองไว้ 1 แปลง โดยให้เหตุผลว่า "...อีกหน่อยที่ป่าจะเข้าไปจองไม่ได้แล้ว เจ้าหน้าที่เข้มาวัดขึ้นทุกวัน ดูอย่างบ้านแม่ต๊อบ ใครเข้าไปเขาก็จับบ้านแม่หารอีกไม่นานคงเป็นอย่างนั้น... เราจองไว้ใช้ปลูกพริก ปลูกกล้วย ได้ผลมาก็ขายได้ ทำกินไปนาน ๆ ก็ขอใบ (เอกสารสิทธิ) ดูอย่างบ้านบน (บ้านบนคือกลุ่มชาวบ้านที่ขยายขึ้นไปอยู่ที่ตอนติดกับป่าเก็บตอง) เขากำลังขอให้เจ้าหน้าที่มารังวัด ได้ใบแล้วมันจะดีขึ้นเจ้าหน้าที่ป่าไม้เขามาทำอะไรไม่ได้ จะขายก็ขายได้แพง อ้ายก็บอกหมู่เขา (ชาวบ้านคนอื่น ๆ) ว่าใจเย็น ๆ ค่อยขอให้เขา (เจ้าหน้าที่) มารังวัด" และกรณีของนายณรงค์ จัดอยู่ในกลุ่มชาวนากลาง เป็นชายโสดอายุ 21 ปี พ่อแม่ของณรงค์มีนา 2 ไร่ มีสวน 1 แปลง พี่น้องของณรงค์แต่งงานลงบ้านไปหมดแล้ว ณรงค์มีอาชีพทำนาและรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้าน นายณรงค์ได้เข้าไปจับจองพื้นที่ป่าไว้ 1 แปลง เป็นที่ลุ่มประมาณ 2 ไร่ และที่ดอนประมาณ 3 ไร่ เขาได้ถากถางพื้นที่ไว้แต่ยังไม่ได้ใช้ประโยชน์ในที่ดินเลย อย่างไรก็ตามเมื่อถามถึงเรื่องกรรมสิทธิ์ตามกฎหมายกับณรงค์ เขาตอบว่า "ยังไม่มีใบ (เอกสารสิทธิ) อะไรเลย แต่บ้านเราก็ตีเนียนป้ายติดไว้ว่าเป็นพื้นที่ทำกิน พ่อหลวงบ้านก็บอกว่ามันเป็นที่ทำกิน อีกหน่อยทางการคงออกใบ (เอกสารสิทธิ) ให้ แต่ได้ก็ดี ไม่ได้ถ้าเขาไม่มาจับก็ไม่มีไร เห็นคนข้าง ๆ เขาก็แบ่งที่ขาย ไม่มีใบก็ขายได้ แต่ถ้าได้ใบแล้วขายได้แพงกว่า" ต่อมาณรงค์ได้แบ่งที่ดินบริเวณที่ดอนจำนวน 2 ไร่ ให้น้องชายของตนเองที่เข้ามาจับจองไม่ทัน กรณีของนายจรัสและนายณรงค์เป็นกรณีตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านต้องการเอกสารสิทธิในที่ดิน ขณะเดียวกันก็คาดหวังว่าในอนาคตจะสามารถขายที่ดินได้ในราคาสูงขึ้น

ความต้องการที่ดินเพื่อขายหรือความต้องการเงินสดนี้จะเห็นได้จากกรณีของ นางนาพอ ซึ่งได้ที่ดินจากการซื้อของชาวนารวย นางนาพอนั้นจัดอยู่ในกลุ่มชาวนาจน มีอายุ 23 ปี หลังจากแต่งงานกับนายสุรัตน์แล้ว มีลูก 2 คน พ่อแม่ของพวกเขาไม่มีที่นาและที่สวน นางนาพอ

ทำงานเล็ก ๆ น้อย ๆ คือ เลี้ยงหมูและทอดผ้าไว้ขายในหมู่บ้าน ส่วนนายสุรตน์มีอาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น ถางสวน แยกของในอำเภอแม่สะเรียง และมีรายได้วันละ 100-150 บาท ดังนั้นครอบครัวของนางนาพอจึงไม่ได้ทำนา ทำไร่ แต่ต้องซื้อข้าวกินตลอดทั้งปี เมื่อมีการจับจองที่ดินนางนาพอเข้าไปจองไม่ทัน นายสุรตน์จึงได้ซื้อที่ดินจากชาวนารวยรายหนึ่ง "เขาจองไว้กว้างประมาณ 12 ไร่ แบ่งที่ดินที่ไกลนาเป็นที่ลุ่มบ้างที่ดอนบ้างขายให้ 1,200 บาท แต่ที่ลุ่มที่อยู่ไกลนาเขาเก็บไว้ ซื้อแล้วผมก็ถางปลูกข้าวไว้กับต้นกล้วย ผมซื้อเพราะผมไม่มีสวน อยากมีที่ดินไว้ทำกินบ้าง จะไปขอเฉย ๆ ไม่มีใครเขาให้กันหรอกจะไปร้องขอพ่อหลวงบ้านก็คงไม่ได้ผลก็พวกเขาทั้งนั้นแหละได้ดี ๆ ซื้อแล้วตัดปัญหาไป..."

ตัวอย่างกรณีศึกษาที่แสดงให้เห็นความต้องการได้ที่ดินเพื่อขยายอีกกรณีหนึ่ง คือ กรณีของนายธนู จัดอยู่ในกลุ่มชาวนากลาง อายุ 38 ปี มีภรรยา และลูก 3 คน นายธนูไม่มีที่นา แต่ทำนาฝ้ากับพี่ชายของภรรยาทำให้มีข้าวพอกินทั้งปี เขามีสวน 1 แปลง กว้างประมาณ 6 ไร่ และมีที่บ้นกว้างประมาณ 1 ไร่ นายธนูกล่าวว่า "เมื่อมีการจับจองพื้นที่ป่า พี่เมียผมมาชวน บอกเขาเข้าไปจองกันแล้วพี่เมีย ผมได้ที่ติดถนน (สายแม่หาร-บ้านแพะ) แต่ผมกลัวถูกป่าไม้จับไม่กล้าเข้าไป... ผ่านไป 4-5 วัน ก็ยังไม่เห็นใครถูกจับผมก็เข้าไปจอง... ที่ติดถนนหมดไปแล้วเหลือ แต่พี่ช้างในพอเข้าไปข้างในที่ลุ่มมีคนจองไปหมด ที่ดอนดี ๆ (ที่ไม่สูงมาก) ก็หมดเหลือแต่เนินสูง ๆ ผมตัดสินใจไม่จองดีกว่าได้มาจะทำอะไร ปลูกอะไรก็ได้ ไม่ได้ จะขายก็ไม่มีใครซื้อ... ตอนหลังมีคนมาถามขายแต่ผมไม่มีเงิน เหมือนจองที่ป่ามาขายให้..."

กรณีของนายดำรง จัดอยู่ในกลุ่มชาวนาจน อายุ 32 ปี มีภรรยา และลูก 1 คน นายดำรงเป็นคนไม่มีที่นาและที่สวน เขาปลูกบ้านอยู่บริเวณเดียวกับพ่อแม่ แต่เนื่องจากที่ดินที่พ่อแม่เขาอาศัยอยู่มีบริเวณไม่กว้างนักบ้านทั้ง 2 หลัง จึงอยู่ติดกันมาก แต่เดิมนายดำรงอาศัยทำนาฝ้ากึ่งกับคนในหมู่บ้านแม่หาร ต่อมาเจ้าของนาต้องการทำนาเองเขาจึงออกมาเป็นกรรมกรก่อสร้างในจังหวัดตาก ครอบครัวของเขาอาศัยเงินที่นายดำรงส่งกลับบ้านซื้อข้าวมาบริโภค เมื่อมีการจับจองพื้นที่ป่า ภรรยาของนายดำรงไม่ได้เข้าไปจับจองเพราะเกรงว่าจะถูกเจ้าหน้าที่จับเมื่อนายดำรงกลับมาเยี่ยมบ้านเขาได้แสดงความไม่พอใจอย่างมาก ที่ครอบครัวของเขาไม่ได้ที่ดินเขากล่าวว่า "แต่ก่อนเคยประชุมกันว่าจะเอาป่าเก็บตอแบ่งให้คนจน แต่เดี๋ยวนี้คนรวยทั้งนั้นที่ได้ที่งาม ๆ ตอนเขาเข้าไปจับจองผมไม่อยู่บ้าน เข้าไปทำงานในเมือง (จังหวัดตาก) กลับมาอีกที่เขาก็ก่อรื้อรื้อกันหมดแล้ว บางคนได้ที่ (ป่าเก็บตอ) ก็เก็บไว้เฉย ๆ เพราะที่ดินเขามีมาก แต่ผมจะเอามาทำกิน เอามาปลูกบ้าน ถ้าน้องชายผมลงบ้านอีกคนก็รู้จะไปอยู่ที่ไหน ที่บ้านที่อยู่กันตอนนี้ก็แทบจะหลังคาชนกันอยู่แล้ว" ด้วยความไม่พอใจจากการไม่ได้พื้นที่ป่า ดำรงจึงไปต่อว่าผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและ

เรียกร้องให้มีการแบ่งพื้นที่ป่ากันใหม่ “ที่เก็บตองเป็นของส่วนรวม ผมเข้าไปเก็บตอง เก็บพื้นที่ตั้งแต่เด็ก มันเป็นของหมู่บ้าน ไม่มีใครเป็นเจ้าของ อยู่ดี ๆ จะเข้าไปจับจองกันไม่ได้ อย่างน้อยก็ควรจะบอกกันก่อน... แบ่งให้ได้ทุกบ้าน (ครัวเรือน) ก็ยังดี...” แต่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านกลับตอบว่า “ไม่รู้จะช่วยอย่างไร ใครเร็วก็ได้มากใครช้าก็ได้น้อย ถ้าอยากได้จริง ๆ ให้ไปขอซื้อของที่คนอยากขายบ้าง”

เงื่อนไขความต้องการที่ดินเพื่อขายนี้เป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุด ซึ่งผลักดันให้ชาวบ้านเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตอง ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านยึดพื้นที่ดอน ทั้งที่ไม่มีความเหมาะสมในการทำการเกษตรไว้เป็นจำนวนมาก พื้นที่เหล่านี้ชาวบ้านจะตัดโค่นต้นไม้เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของและไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่อีก โดยพื้นที่ลักษณะนี้จะมีชาวบ้านยึดครองไว้มากที่สุด (ตารางที่ 2.8) สิ่งที่ยืนยันตามเงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือ การที่ชาวบ้านมุ่งเข้าไปยึดพื้นที่ป่าที่ติดถนนก่อนพื้นที่ที่ไกลออกไป (การยึดที่ป่าเริ่มจากที่บริเวณที่ติดหัวไร่ปลายนา ที่ลุ่ม ที่ติดถนนและที่ดอน) เพราะพื้นที่ที่ติดถนนสามารถขายได้ง่ายและราคาสูงกว่าพื้นที่ที่ไม่ติดถนน

แม้ว่าความต้องการขายที่ดินจะเป็นเงื่อนไขสำคัญสำหรับที่ดอนและที่ติดถนน แต่บริเวณพื้นที่เป็นหัวไร่ปลายนาและที่ลุ่ม ซึ่งมักถูกจับจองโดยกลุ่มคนรายนั้นจะใช้ในการปลูกพืชพาณิชย์และสวนผลไม้ จึงกล่าวได้ว่าในการเปลี่ยนที่ดินเป็นของปัจเจกบุคคลอีกประการหนึ่งก็คือการผลิตเพื่อขาย อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของระบบตลาด ที่เข้าไปสู่หมู่บ้านมากขึ้น ดังเช่นกรณีของนายถาวร จัดอยู่ในกลุ่มชาวนารวย อายุ 39 ปี มีภรรยา และลูก 2 คน เขามีนา 2 แปลงรวม 10 ไร่ มีที่สวน 1 แปลง เนื่องจากมีนามากจึงมีชาวพอกินจนเหลือขายทุกปี ส่วนสวนนั้นได้ใช้ปลูกมะม่วงและลำไย ในสวนของเขามีผลผลิตมากจนพอที่จะนำผลไม้มาวางขายในหมู่บ้านได้นอกจากนี้นายถาวรยังมีโรงสีที่รับจ้างสีข้าวในหมู่บ้านอีกด้วย นายถาวรจัดเป็นกลุ่มชาวนารายแรก ๆ ที่เข้าไปจับจองพื้นที่ป่าเก็บตอง จึงทำให้ได้ที่ลุ่มและดินดี ซึ่งมีขนาดประมาณ 6 ไร่ นายถาวรอธิบายถึงการใช้พื้นที่ในป่าเก็บตองของเขาว่า “ผมใช้ปลูกหน่อไม้ไผ่ตง ได้สัก 30 กอ ปลูกกล้วยน้ำว้า ปีนี้ตัดกล้วยไปขายได้แล้ว ปีหน้าจะจ้างรถมาไถเอากล้วยออกแล้วหว่านถั่วเหลืองให้ดินมันดี... ถ้าดินดีจะปลูกมะม่วงคงได้สัก 30-40 ต้น ช่วงที่มะม่วงยังต้นเล็ก จะปลูกพริก ขายพริกแห้งได้ราคาดี”

อย่างไรก็ตามการผลิตเพื่อขายก็ถูกจำกัดด้วยลักษณะของระบบนิเวศทางกายภาพของป่าเก็บตอง ที่เป็นป่าแพะและมีหน้าดินตื้น โดยเฉพาะในบริเวณที่ดอนจะมีความแห้งแล้ง และสามารถเพาะปลูกได้เฉพาะในฤดูฝนเท่านั้น ดังนั้นจึงมีชาวบ้านสามารถผลิตเพื่อขายจากที่ดินที่เข้าไปจับจองได้เพียง 32 แปลงจากทั้งหมด 96 แปลงเท่านั้น

นอกจากนี้แล้วยังมีเงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือ การขยายพื้นที่ทำกินส่วนใหญ่มักจะเกิดกับกลุ่มคนจน อันเนื่องมาจากปัญหาการถือครองที่ดินในหมู่บ้านที่มีความเลื่อมล้ำกันมากเพราะในหมู่บ้านแม่หารกลุ่มคนรวยที่มีนามากอาจมีที่นาถึง 15 ไร่ ต่อครัวเรือน ขณะที่คนจนเป็นคนไม่มีนา จึงต้องทำนาผ้างและรับจ้างทำนาทำไร่ พร้อม ๆ กับอพยพออกไปทำงานนอกชุมชน จากข้อจำกัดในการถือครองที่ดินที่คนจนต้องประสบอยู่ เมื่อองค์กรชุมชนมีการจัดการประชุมชน และได้ลดการทำไร่ในป่าต้นน้ำลง ชาวนาจนส่วนหนึ่งต้องขยายพื้นที่ทำกินเข้าไปในป่าเก็บตอง ดังเช่นกรณีของนายมนัส ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มชาวนาจน มีอายุ 41 ปี แต่งงานแล้วและมีลูก 5 คน ครอบครัวของเขาไม่มีที่นา แต่มีสวนที่บ้านใช้ปลูกไม้ผล ขนาดกว้างประมาณ 2 งาน นายมนัสมีอาชีพรับจ้างทั่วไปในหมู่บ้านและทำไร่บริเวณป่าต้นน้ำ แต่มีข้าวพอกินเพียง 4 เดือน ที่เหลืออีก 8 เดือน จะใช้เงินจากการรับจ้างและเงิน ลูกสาวที่เป็นคนรับใช้ในเมืองส่งมาให้ซื้อข้าวเพิ่ม เมื่อมีการจับจองที่ดิน นายมนัสกล่าวว่า “แต่ก่อนก็รู้แต่ว่าพวกคนมีนาเขาจองที่หัวไร่ปลายนา แต่พอมาทื่นหมายถึงป่าเก็บตองบริเวณที่ไม่อยู่ใกล้ที่นาเร็วมาก 5-6 วันก็หมด ตอนแรกผมเห็นคนอื่นเข้าไปแต่ผมไม่กล้า ผมกลัวว่าจะถูกจับ พวกคนรวยเขาสบายถูกจับก็ไปจ่ายเงินมีที่นาที่สวนไปประกันตัวแต่เรา (นายมนัส) ถ้าถูกจับจะไม่มีเงินมีโฉนดไปประกัน พอวันท้าย ๆ (วันที่ 5-6 ของการจับจอง) “ผมได้ที่ตอนเหลืออยู่ 2 ไร่ ใช้ปลูกอะไรก็ได้มีแต่หิน” ในปีแรกที่เขาไปจับจอง นายมนัสใช้ที่ดินผืนนี้ปลูกข้าวไร่ แต่ปรากฏว่าข้าวไร่ได้ผลผลิตน้อยมาก คือพันธุ์ข้าว 1 ถัง ให้ผลผลิต 3 ถัง เขาจึงเปลี่ยนมาปลูกมะม่วงแก้วและมะขาม แต่ไม่ผลก็ตายเพราะหน้าดินตื้นมาก นายมนัสอธิบายว่า “ที่ดินที่ผมได้มันไม่ดี บางคนปลูกขึ้นที่ดินมันดีกว่า ผมไม่ได้เลือกที่ กว่าจะได้ของคนอื่นส่วนมากก็เป็นคนรวยจะได้ที่ดีเพราะเข้าไปก่อน”

อีกกรณีหนึ่งที่แสดงความต้องการขยายที่ทำกินของชาวนาจนคือ กรณีนายนิยม เขาอยู่ในกลุ่มของชาวนาจน อายุ 52 ปี แต่งงานและมีลูก 4 คน เดิมนายนิยมเป็นคนบ้านป่าหมายครอบครัวเดิมของเขาไม่มีที่ดินทำกิน อาศัยการทำไร่เพื่อปลูกข้าวบริโภค ต่อมาเขาได้แต่งงานกับภรรยาชาวแม่หาร ครอบครัวภรรยาของเขามีที่นา 1 แปลง แต่ได้ยกที่นาให้ลูกชายไป ภรรยาของนายนิยมได้ที่นากว้างประมาณ 50 ตารางวา ซึ่งเป็นที่ใช้ปลูกบ้านมาจนถึงทุกวันนี้ ลูกของนายนิยมแต่งงานมีครอบครัวไป 3 คน ส่วนลูกชายคนสุดท้ายยังอยู่กับครอบครัว นายนิยมและลูกมีอาชีพรับจ้างทำนาในหมู่บ้าน ทำให้มีข้าวบริโภค 9-10 เดือน ที่เหลืออีก 2-3 เดือนจะใช้เงินจากการรับจ้างในหมู่บ้านซื้อข้าวบริโภค เมื่อมีการจับจองที่ดิน นายนิยมกล่าวว่า “ใหม่ ๆ กลัวโดนจับเลยไม่ได้เข้าไปจองตั้งแต่แรก กว่าจะเข้าไปจองก็ผ่านไป 3 วันแล้ว ได้ที่ลุ่มมาลึก 100 วา นอกนั้นเป็นที่ดอน ได้มาแล้วพอหน้าฝนอีกปีหนึ่งก็เข้าไปปลูกผักกาด มะเขือ ถั่วปี ที่ลุ่มนั้นดินดี แต่ที่ดอน

ดินไม่ดีปลูกกล้วยไว้มันไม่งาม เงามันไม่มีที่ปลูกที่ฝั่งจะซื้อมันก็ไม่มีเงิน จะปลูกก็ไม่มีที่ ได้ที่มาเอามาปลูกผักทำสวน ก็ยังดีพอไปเก็บกินได้"

อย่างไรก็ตามคนจนที่เข้าไปจับจองพื้นที่ป่าเพื่อนำมาใช้เป็นที่ทำกิน และใช้ทำกินได้จริงนั้นมีเพียง 5 รายเท่านั้น โดย 3 รายใช้ปลูกผักสวนครัว อีก 2 รายใช้ปลูกข้าวไร่ ทั้งนี้เนื่องจากคนจนเป็นกลุ่มคนที่เข้าไปที่หลังจึงได้ที่ดินไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูกดังจะเห็นได้จากกรณีของนายมนัส ที่แม้จะทราบว่าดินไม่เหมาะกับการทำข้าวไร่เขาก็กังพยายามจะปลูก ซึ่งทำให้เห็นว่ากลุ่มคนจนนั้น ขาดแคลนที่ดินและต้องการขยายพื้นที่ทำกินจริง

นอกจากเงื่อนไขที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ยังมีเงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือ ประเพณีการใช้หัวไร่ปลายนา ซึ่งช่วยให้ชาวนารวยได้เปรียบในการเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตอง ในอดีตของหมู่บ้านแม่หาร ประเพณีนี้ถือว่าเจ้าของนามีเพียงสิทธิการใช้หัวไร่ปลายนาที่อยู่ติดกับนาของคน ส่วนใหญ่จะเป็นที่ลุ่มขนาดประมาณ 1-2 ไร่ ชาวนารวยมักใช้ปลูกพริกและผักสวนครัวในฤดูฝน พื้นที่บริเวณนี้ชาวนารวยบางรายมีที่ดินมากและไม่ได้ใช้เพาะปลูกจะให้ชาวนาจนเข้าไปทำกิน แต่ในปัจจุบัน (พ.ศ. 2538-2539) เจ้าของนาซึ่งส่วนใหญ่จัดอยู่ในกลุ่มชาวนารวย ที่มีที่นาติดกับป่าเก็บตอง ได้ขยายพื้นที่จนรุกขึ้นไปในที่เก็บตองที่อยู่เหนือขึ้นไปจากหัวไร่ปลายนาเดิม และทำการล้อมรั้ว ซึ่งเปลี่ยนจากสิทธิการใช้หลักการมาสู่การหลักการเป็นเจ้าของ ในลักษณะกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล การรุกเข้าไปของชาวนารวยนี้เริ่มจากหลานของพ่อหลวงของหมู่บ้าน ต่อมาเจ้าของนารายอื่น ๆ จึงได้กระทำตาม จนนำไปสู่การเข้าจับจองป่าเก็บตองส่วนอื่น ๆ ในที่สุด กรณีที่แสดงให้เห็นเงื่อนไขจากประเพณีของการใช้หัวไร่ปลายนาก็คือ กรณีของนายสมยศ จัดอยู่ในกลุ่มชาวนารวย อายุ 45 ปี มีภรรยา และลูก 5 คน มีความสัมพันธ์เป็นน้องภรรยาของพ่อหลวง นายสมยศมีที่นา 3 แปลงรวม 12 ไร่ และมีที่สวน 2 แปลง รวม 3 ไร่ ส่วนที่นาแปลงหนึ่งของเขาอยู่ติดกับป่าเก็บตอง ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ราบและมีสวนหนึ่งเป็นที่ดอน

ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2534-2536 กลุ่มผู้นำป่าชุมชนจะนำป่าเก็บตองไปจัดแบ่งให้ชาวนาจน ในตอนนั้นนายสมยศมีตำแหน่งเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน และได้เข้าร่วมประชุมในครั้งนั้นด้วย แต่ในตอนนั้นเขาไม่ได้คัดค้านแต่อย่างใด ต่อมาเมื่อความคิดดังกล่าวไม่ได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มผู้นำทางการและผู้นำอาวุโส ความคิดดังกล่าวจึงไม่ได้รับการปฏิบัติตาม ในปี พ.ศ. 2538 นายสมยศเป็นคนกลุ่มแรกที่เข้าไปจับจองบริเวณหัวไร่ปลายนาของตน และได้ล้อมรั้วพื้นที่ป่าไว้ทั้งหมด 7 ไร่ 5 ไร่ ซึ่งมีลักษณะเป็นที่ดอนและ 2 ไร่ เป็นที่ราบ พร้อมทั้งได้จ้างรถไถมาปรับที่ดินบริเวณที่ราบและใช้ปลูกไม้สัก จำนวน 250 ต้น แต่ต้นสักตายลงเกือบทั้งหมด จึงได้ปลูกไม้ผลคือ มะม่วง มะพร้าว และน้อยหน่า ก็ได้ผลไม้นัก เพราะต้นไม้ส่วนใหญ่ไม่เจริญเติบโต

เงื่อนไขที่เกิดจากประเพณีการใช้หัวไร่ปลายนานี้ได้เอื้ออำนวยให้คนมีนาได้เข้าถึงพื้นที่ป่าได้มากกว่าชาวนาจน นอกจากนี้ที่หัวไร่ปลายนาก็ยังเป็นที่ลุ่ม ซึ่งมีความเหมาะสมในการทำการเกษตรมากกว่าพื้นที่ส่วนอื่น เมื่อชาวนารวยได้จับจองพื้นที่แล้วจะใช้ในการปลูกพืชพาณิชย์และทำสวนผลไม้ สำหรับบางรายได้แบ่งที่ดินจนขายให้กับชาวนาจน โดยเก็บที่ลุ่มไว้ทำการเกษตรต่อไป ดังเช่น กรณีของนางนาพอ

จากเงื่อนไขต่าง ๆ ที่กล่าวไปนั้นช่วยให้อธิบายได้ว่า ความต้องการเอกสารสิทธิและความต้องการนำที่ดินไปขายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่สุดและเกิดขึ้นกับคนทุกกลุ่ม คือ ทั้งชาวนาจน ชาวนากลาง ชาวนารวย ส่วนเงื่อนไขการผลิตเพื่อขายเกิดขึ้นมากกับชาวนากลางและชาวนารวย ขณะที่เงื่อนไขการขายพื้นที่ทำกินเกิดขึ้นมากกับชาวนาจน ส่วนเงื่อนไขสุดท้ายคือประเพณีการใช้หัวไร่ปลายนาจะเกิดขึ้นมากกับกรณีของชาวนารวย เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีนามากที่สุด

3.2 ความขัดแย้งจากการแย่งชิงอำนาจของกลุ่มผู้นำชุมชน

นอกจากความขัดแย้งในการแย่งชิงพื้นที่ป่าเก็บตอแล้ว ยังเกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้นำ ซึ่งมีพื้นฐานจากการมีความคิดเห็น การตีความ และวิธีการปฏิบัติในเรื่องการจัดการป่าชุมชนแตกต่างกันออกเป็นหลายกลุ่ม ในที่นี้จะได้แบ่งแยกกลุ่มผู้นำชุมชนออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มผู้นำทางการเมืองและกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ในแต่ละกลุ่มไม่ได้แยกออกจากกันโดยสิ้นเชิง ในความเป็นจริงจากพื้นที่ศึกษานั้น ผู้นำบางคนมีลักษณะประนีประนอมสูงสามารถอยู่ได้ในทั้ง 2 กลุ่ม ดังนั้นในแง่ของตัวบุคคลจึงมีการคาบเกี่ยวกันอยู่บ้าง ในหัวข้อความขัดแย้งจากการแย่งชิงอำนาจของกลุ่มผู้นำนี้จะได้วิเคราะห์พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของความขัดแย้ง การนิยามความหมาย และการตีความกฎเกณฑ์ที่แตกต่างกันของผู้นำแต่ละกลุ่ม

สำหรับกลุ่มผู้นำทางการเมืองนั้น หมายถึง กลุ่มผู้นำชุมชนที่มีอำนาจหน้าที่ตามกฎหมาย เช่น พ่อหลวงของหมู่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และคณะกรรมการหมู่บ้านฝ่ายต่าง ๆ ในปัจจุบันผู้นำกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าชุมชน แต่การที่ผู้นำกลุ่มนี้มีอำนาจเกี่ยวพันโดยตรงกับอำนาจรัฐ รวมทั้งรัฐก็ได้ใช้ผู้นำทางการเมืองเป็นสะพานเชื่อมระหว่างรัฐกับหมู่บ้าน ในทางปฏิบัติโครงการพัฒนาหมู่บ้านในด้านต่าง ๆ หรือโครงการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนจะลงมาสู่หมู่บ้านโดยผ่านผู้นำทางการเมือง ทำให้ผู้นำทางการเมืองมีความสนิทสนมคุ้นเคยเกรงอกเกรงใจกับเจ้าหน้าที่รัฐ

ขณะที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน หมายถึง กลุ่มผู้นำที่เคยเป็นผู้นำในการจัดการป่าชุมชนมาก่อน หลังจากหมดวาระผู้นำทางการเมืองแล้ว ก็ยังคงต้องการให้คงแนวทางการจัดการป่า

ชุมชนแบบเดิมไว้ ซึ่งแตกต่างจากแนวทางของผู้นำทางการในปัจจุบัน แม้ผู้นำกลุ่มนี้จะเป็นที่ยอมรับของชาวบ้านจำนวนหนึ่ง แต่ก็ไม่ได้รับการยอมรับจากรัฐ

กลุ่มผู้นำชุมชนทั้งสองกลุ่มนี้พยายามช่วงชิงการนำและขัดแย้งกันในด้านการจัดการป่าชุมชนมาอย่างยาวนาน เริ่มตั้งแต่ช่วงเวลาที่หมู่บ้านต้องเผชิญกับปัญหาและผลกระทบจากการสัมปทานป่าไม้ของรัฐบาลในปี พ.ศ.2520-2531 ขณะที่ชาวบ้านรวมตัวกันคัดค้านการให้สัมปทานทำไม้แก่บริษัทจากภายนอก การคัดค้านของชาวบ้านในครั้งนั้น คือ พ่อหลวงหมู่บ้าน (ผู้ใหญ่บ้าน) ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้านและพระในวัดแม่หาร ซึ่งภายหลังกลายเป็นกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนในปัจจุบัน การที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนในครั้งนั้นลุกขึ้นปกป้อง รักษาผลประโยชน์ของหมู่บ้าน ในอีกด้านหนึ่งก็เท่ากับเป็นปฏิปักษ์กับรัฐและบริษัทสัมปทาน ผู้นำดังกล่าวจึงถูกรัฐบีบให้ออกจากตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านในปี พ.ศ. 2526 อดีตพ่อหลวงบ้านได้กล่าวว่า “จะคัดค้านเป็นแต่มีหน้าที่ต้องไปอำเภอดู ต้องประชุม มันลำบากใจ ลูกลาออกมาไม่ได้ ทำงานได้เต็มที่สบายใจกว่า” แต่การลาออกในครั้งนั้นไม่ได้ทำให้บทบาทในทางการนำของอดีตผู้ใหญ่บ้านลดลง เพราะอดีตพ่อหลวงบ้านยังคงทำหน้าที่เป็นผู้นำในการคัดค้านการสัมปทานอย่างต่อเนื่อง

หลังจากพ่อหลวงของหมู่บ้านคนเดิมได้ลาออกไป ก็มีการเลือกพ่อหลวงบ้านคนใหม่ขึ้นมา ขณะที่ยังคงอยู่ในช่วงของการคัดค้านสัมปทานทำไม้ ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างอดีตพ่อหลวงบ้านกับพ่อหลวงบ้านคนปัจจุบันว่า “พ่อหลวงคนเก่า (อดีตผู้ใหญ่บ้าน) เป็นคนแข็ง ไม่ยอมทางอำเภอ ต่อต้านตลอด... แต่พ่อหลวงคนใหม่ (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน) เป็นคนอ่อน เข้ากับกำนันกับทางการได้ดี เป็นคนใจเย็นไม่คัดค้านใคร” เมื่อไม่มีตำแหน่งแล้ว อดีตผู้ใหญ่บ้านก็สามารถคัดค้านการทำสัมปทานป่าไม้ได้อย่างจริงจังมากขึ้น เพราะไม่ต้องคำนึงถึงของการเป็นข้าราชการของรัฐอีกต่อไป ส่วนผู้นำทางการนั้นไม่สามารถจะมีบทบาทในการคัดค้านการจะสัมปทานการป่าไม้ในหมู่บ้านได้มากนัก

ต่อมาเมื่อประสบความสำเร็จในการคัดค้านการสัมปทานในปี พ.ศ. 2531 ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนซึ่งเป็นผู้นำในการคัดค้านสัมปทานมาแต่ต้น ได้หันมาฟื้นฟูจารีตประเพณีของชาวปกาสณในการจัดการป่าชุมชนขึ้น ด้วยการใช้กฎเกณฑ์อย่างไม่เป็นลายลักษณ์อักษรขึ้นมาใช้ในการจัดการป่า พร้อมกับพยายามควบคุมให้ลดการทำไร่ลง ส่วนการจำแนกพื้นที่ป่าของชุมชนนั้นยังยึดหลักการตามประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมา โดยจำแนกป่าด้านทิศตะวันตกของหมู่บ้านในบริเวณขุนห้วยแม่หารและขุนห้วยแม่จอนเป็นป่าต้นน้ำ ขณะที่ป่าฝั่งเดียวกันบางส่วนที่อยู่ใกล้หมู่บ้านจำแนกเป็นป่าใช้สอย สำหรับป่าด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้านจำแนกเป็นป่าเก็บตอง

ในช่วงแรกที่หมู่บ้านเริ่มจัดการป่าชุมชนนั้น ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญในการจัดการป่าชุมชน แต่ที่ผู้นำทางการกลับเข้าร่วมในการจัดการป่าชุมชนน้อยมาก ชาวบ้านได้เปรียบเทียบบทบาทของผู้นำทั้งสองคนว่า “พ่อหลวงคนเก่าชอบเรื่องป่าสนใจรักษาป่า พ่อหลวงคนใหม่ (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน) สนใจการบ้าน การวัด” แต่ความสนใจที่ต่างกันนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีความขัดแย้งในวิธีการทำงาน ดังเช่นกรณีหนึ่งที่เล่าว่า “พ่อหลวงคนเก่าเถียงกับพ่อหลวงคนใหม่ในที่ประชุมหมู่บ้านว่า พ่อหลวงคนใหม่ไม่ตั้งใจทำงาน ทำตัวเป็นลูกน้องข้าราชการอำเภอ ไม่สนใจดูแลงานพัฒนาหมู่บ้าน ประชุมทุกครั้งก็เถียงกันทุกครั้ง”

ในช่วงปี พ.ศ. 2534-2536 โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการป่าชุมชน สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ได้เลือกหมู่บ้านแม่หารเป็นหมู่บ้านกรณีศึกษา และส่งนักวิจัยเข้าไปประจำหมู่บ้าน 1 คน การเข้าไปของโครงการนี้ ทำให้ผู้นำป่าชุมชนมีบทบาทมากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ เพราะมีโครงการได้สนับสนุนให้กลุ่มผู้นำเข้าร่วมสัมมนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในกลุ่มหมู่บ้านป่าชุมชนหลายครั้ง ด้วยการศึกษาดูงานด้านป่าชุมชนพร้อมกับบุคคลภายนอกซึ่งมีทั้งนักวิชาการ นักศึกษา และประชาชน สิ่งเหล่านี้เป็นเหมือนการสร้างเวทีให้ผู้นำป่าชุมชนได้แสดงออกและได้รับการยอมรับจากสังคมภายนอกมากขึ้น (ฉลาดชายและคณะ, 2536)

ในระหว่างที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมีบทบาทเพิ่มขึ้นนี้เอง ความขัดแย้งระหว่างผู้นำทั้งสองกลุ่มก็เพิ่มสูงขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้รวบรวมรายชื่อชาวบ้านเพื่อขับไล่กลุ่มผู้นำทางการในปี พ.ศ. 2535 แต่ไม่สำเร็จ เนื่องจากถูกคัดค้านจากกลุ่มผู้อาวุโสในหมู่บ้าน กำนัน และเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองของอำเภอแม่สะเรียง ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “คนแก่คนเฒ่ายังส่งเสริมพ่อหลวงคนใหม่อยู่ ส่วนอำเภอ (เจ้าหน้าที่อำเภอ) ก็ชอบเพราะพ่อหลวงเป็นคนอ่อน เจ้าหน้าที่ว่าอย่างไรก็เอาอย่างนั้น” หรือความพยายามของกลุ่มฝ่ายค้านในชุมชนที่จะจำแนกพื้นที่ชุมชนให้มีการแบ่งป่าต้นน้ำและป่าใช้สอยเพื่อให้มีขอบเขตชัดเจน ก็ถูกขัดขวางโดยกลุ่มผู้นำทางการและผู้อาวุโส ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า “พ่อหลวงคนใหม่ก็ว่าพ่อหลวงคนเก่าเคร่ง (เคร่งคัด) เกินไป คนเฒ่าคนแก่ไม่เห็นด้วยไม่อยากให้เคร่งมาก คนในบ้านจะอยู่กินลำบาก” การจำแนกป่าที่กลุ่มผู้นำชุมชนผลักดันจึงไม่สำเร็จผล

ความขัดแย้งระหว่างผู้นำ 2 กลุ่มนี้มักจะเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา และมีความชัดเจนยิ่งขึ้นในกรณีของการจัดหาที่ทำกินให้กับชาวนาจนในหมู่บ้านในปี พ.ศ. 2536 เมื่อชาวนาจนได้ออกมาเรียกร้องให้กลุ่มผู้นำจัดหาที่ดินทำกินในหมู่บ้านให้ เนื่องจากว่าองค์กรจัดการป่าชุมชนได้ลดพื้นที่ทำไร่ในป่าต้นน้ำ ซึ่งการลดการทำไร่ทำให้ชาวนาจนขาดแคลนที่ดินมากขึ้น กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนจึงเลือกพื้นที่บริเวณป่าเก็บตอง ที่อยู่ใกล้หัวไร่ปลายนาของคนในกลุ่มผู้นำทางการคนหนึ่ง

เพื่อนำมาจัดสรรให้กับชาวนาจน แต่กลุ่มผู้นำทางการไม่พอใจกับการตัดสินใจของผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน และไม่สามารถจะหาข้อตกลงกันได้ และยกเลิกความคิดดังกล่าวไป

ต่อมาในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2537-2538 ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนที่เป็นแกนนำคนหนึ่งได้ย้ายจากหมู่บ้านไปอยู่ที่สวนของตน ซึ่งไกลจากหมู่บ้านประมาณ 2 กิโลเมตร ผู้นำป่าชุมชนให้เหตุผลว่า "พ่อเลืกละเรื่องป่า เรื่องดอย มาทำมาหากินดีกว่า นี่มาปลูกต้นสักกำลังโต... อีก 10 ปีก็ขายได้ เจ้าหน้าป่าไม่มาเห็นบอกว่าขอจองไว้จะซื้อเหมาทั้งหมด... ทำมาหากินสบายใจ... เรื่องการบ้านการป่าให้คนหนุ่มเขาทำกันไปบ้าง พ่อทำมาหากินแล้ว จะให้ไปทำเหมือนเก่าไปจับไล่คนล้มปทาน เขาป็นไปไล่คนมาตัดไม้ไม่ทำแล้ว ถ้าจะไปก็ไปประชุม มีงานวัด งานบวชป่าก็ไปร่วม" การตัดสินใจของผู้นำป่าชุมชนคนดังกล่าวทำให้แกนนำที่สำคัญของกลุ่มผู้นำป่าชุมชนขาดหายไป ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันนั้น สมาชิกในกลุ่มผู้นำที่สำคัญอีกคนหนึ่งซึ่งรับราชการอยู่ ก็ถูกโยกย้ายออกไปอยู่ในที่ห่างไกลจากหมู่บ้านถึง 50 กิโลเมตร ทำให้ผู้นำกลุ่มฝ่ายค้านในชุมชนที่เคยเข้มแข็งเริ่มขาดแกนนำไป

ขณะที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนกำลังขาดแกนนำนั้น ในปี พ.ศ. 2538 เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดได้เข้ามาสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนในหมู่บ้านโดยผ่านผู้นำทางการด้วยการสนับสนุนให้เขียนกฎเกณฑ์ในการใช้ป่าอย่างเป็นลายลักษณ์อักษรติดไว้บริเวณทางเข้าหมู่บ้าน โดยมีรายละเอียดของกฎเกณฑ์ดังนี้

ข้อที่หนึ่ง ผู้มีสิทธิในการใช้ไม้จากป่าชุมชนในการใช้สอย หรือเพื่อการสร้างบ้านเรือน ต้องเป็นผู้ที่มีฐานะเป็นบ้านอยู่ในบ้านแม่หาร และต้องใช้ประโยชน์ในบ้านแม่หารเท่านั้น

ข้อที่สอง ไม้ที่ได้จากป่าห้ามจำหน่ายออกจากบ้านแม่หาร

ข้อที่สาม การตัดไม้เพื่อนำมาใช้สอยจะต้องแจ้งคณะกรรมการก่อนการตัด 5 วัน และต้องแจ้งวัตถุประสงค์การใช้ไม้ ชนิดไม้ และสถานที่ตัดไม้ด้วย

ข้อที่สี่ หากผู้ใดตัดไม้โดยแจ้งต่อคณะกรรมการแล้ว แต่ไม่ปฏิบัติตามที่แจ้งไว้ เมื่อเกิดปัญหาประการใดก็ตาม ทางคณะกรรมการจะไม่รับผิดชอบใด ๆ เพราะถือว่าเรื่องที่แจ้งต่อคณะกรรมการเป็นความเท็จ

ข้อที่ห้า ห้ามใช้เลื่อยยนต์ในการเลื่อยไม้หรือตัดเพื่อการแปรรูปไม้ ผู้ใดฝ่าฝืน ทางคณะกรรมการจะยึดของกลาง

ข้อที่หก ห้ามตัดไม้ในเขตป่าอนุรักษ์ ป่าต้นน้ำ และป่าที่อยู่ใกล้บริเวณลำห้วย เว้นแต่เป็นพื้นที่ป่าใช้สอย แต่ต้องห่างจากริมห้วย 100 เมตร

ข้อที่เจ็ด เมื่อมีการย้ายไม้แปรรูปออกจากหมู่บ้าน คณะกรรมการและลูกบ้านทุกคนมีสิทธิเข้าจับกุมหรือยึดไม้ของกลางไว้

ข้อที่แปด ที่ทำกินที่อยู่ในเขตป่าชุมชน ถ้าต้องการเผาต้องทำแนวกันไฟอย่างน้อย 4 เมตร

ข้อที่เก้า ผู้ใดที่มีไม้แปรรูปที่ยังไม่ได้ทำประโยชน์อยู่ในครอบครองให้ทำบันทึกแจ้งชนิดไม้ และจำนวนให้คณะกรรมการรับทราบ

ข้อที่สิบ ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาตัดไม้ในเขตป่าชุมชนบ้านแม่หารโดยเด็ดขาด ผู้ใดฝ่าฝืนทางคณะกรรมการจะจับกุม หรือส่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการตามกฎหมาย

ข้อที่สิบเอ็ด การขนย้ายไม้จากป่าชุมชนทุกครั้งต้องแจ้งคณะกรรมการให้ทราบล่วงหน้าก่อน

ข้อที่สิบสอง แต่ละเดือนผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการจะมีการประชุมประจำเดือนอย่างน้อย 1 ครั้ง

ข้อที่สิบสาม แต่ละปีต้องมีการปลูกต้นไม้เพิ่มเติมเพื่อทดแทนไม้ที่ถูกตัดไปให้สอย

แม้ว่ากลุ่มผู้นำทางการจะได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐได้เขียนกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติชาวบ้านก็ไม่ได้เคร่งครัดกับกฎเกณฑ์ที่สร้างขึ้นมากนัก เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ที่เคยตกลงกันไว้อย่างไม่เป็นลายลักษณ์อักษรด้วยความคุ้นเคย อย่างไรก็ตามการเขียนกฎเกณฑ์เป็นลายลักษณ์อักษรของกลุ่มผู้นำทางการ ถือเป็นความภาคภูมิใจอย่างหนึ่งของผู้นำกลุ่มทางการ ดังได้อธิบายถึงเรื่องนี้ว่า “แต่ก่อนบ้านเราไม่มีกฎเกณฑ์เป็นตัวหนังสือ แต่เดี๋ยวนี้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่เขียนขึ้น ถือว่าไม่ใช่ชาวบ้านทำกันเอง แต่เจ้าหน้าที่ก็ยอมรับด้วย” ต่อมาในปี พ.ศ. 2539 ภายหลังจากเหตุการณ์ยึดพื้นที่ป่าเก็บตอเป็นของปัจเจกบุคคลได้ประมาณ 6 เดือน กลุ่มผู้นำทางการก็ได้ทำการจำแนกพื้นที่ป่าชุมชนออกเป็นรูปแบบใหม่คือ ทำการจำแนกป่าต้นน้ำเดิมให้คงไว้เป็นป่าอนุรักษ์บางส่วน และให้เป็นป่าใช้สอย ทำให้ป่าต้นน้ำที่เคยอนุรักษ์ไว้ตามจารีตประเพณีลดลงกว่าครึ่งหนึ่ง และจำแนกป่าเก็บตอเป็นพื้นที่ทำกิน ทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าเก็บตอไปประมาณ 1 ใน 3 ส่วน

นอกจากจะมีการสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกับเจ้าหน้าที่รัฐ และจำแนกพื้นที่ป่าใหม่แล้ว ผู้นำทางการยังได้ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ในโครงการทำแนวกันไฟ ซึ่งเป็นโครงการ ระยะเวลา 3 ปี (พ.ศ. 2540-2541) โดยมีแกนนำในกลุ่มผู้นำทางการเป็นผู้รับเหมาช่วงจากกรมป่าไม้ มาจ้างชาวบ้านในหมู่บ้านทำแนวกันไฟ ซึ่งให้ค่าแรงชาวบ้านวันละ 100 บาท แต่มีเจ้าหน้าที่ป่าไม้เป็นผู้กำหนดพื้นที่ป่าที่เห็นว่าเสี่ยงต่อการเกิดไฟป่า ในแต่ละปีนั้นจะทำแนวกันไฟ ปีละ 2,000-3,000

ไร่ ส่วนการร่วมมือกับกรมป่าไม้โครงการอื่น ๆ จะมีวัตถุประสงค์เพื่อการประชาสัมพันธ์เสียเป็นส่วนใหญ่ เช่น การปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่สาธารณะ การจัดตั้งให้เป็นหมู่บ้านอนุรักษ์ป่าไม้ และการอบรมอาสาสมัครพิทักษ์ป่า โครงการเหล่านี้ไม่มีบทบาทในแง่การเปลี่ยนแปลงเชิงรูปธรรมต่อพื้นที่ป่ามากนัก แต่มีความสำคัญต่อกลุ่มผู้นำทางการ เพราะการร่วมมือกับรัฐเป็นเสมือนการยอมรับบทบาทของผู้นำทางการ ในการเข้ามาจัดการป่าชุมชนแทนกลุ่มฝ่ายค้านในชุมชนที่เสมือนสูญเสียแกนนำกลุ่ม

สำหรับการร่วมมือกับเจ้าหน้าที่รัฐของกลุ่มผู้นำทางการในเรื่องป่าชุมชนนั้น กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนก็ได้วิพากษ์วิจารณ์ว่า “แต่ก่อนเราไล่เจ้าหน้าที่ออกไป เจ้าหน้าที่จะมาตัดไม้ (สัมปทานป่าไม้) ไล่เขาได้แล้ว เอาป่ามาดูแลกันเองเฉพาะหมู่บ้าน แต่เดี๋ยวนี้ (ผู้นำทางการ) ปล่อยเขา (เจ้าหน้าที่ป่าไม้) เข้ามา ร่วมมือกับเขา ไม่รู้ว่าจะรักษาป่าได้ดีเหมือนแต่ก่อนหรือเปล่า เมื่อก่อนสู้มากละ แต่ก่อนรักษา (ป่า) ได้ เดี๋ยวนี้รักษาไม่ได้ก็แล้วไป” ดังนั้นการร่วมมือกับรัฐของผู้นำทางการก็เป็นเรื่องหนึ่งที่สร้างความขัดแย้งให้กับกลุ่มผู้นำ 2 กลุ่มนี้ด้วย

อย่างไรก็ตามแม้ว่ากลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนจะถูกกดบทบาทลง แต่ไม่ได้หมายความว่าฝ่ายนี้จะสูญเสียอำนาจหรือไร้พลังไปทั้งหมด ดังจะเห็นได้จากกรณีของความพยายามขับไล่ผู้นำทางการเมื่อปลายปี พ.ศ. 2540 โดยกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้รวบรวมรายชื่อชาวบ้านและทำจดหมายร้องเรียนกับสภาตำบลบ้านกาด ซึ่งปรากฏว่ามีเพียง 27 ครวเรือน ที่เป็นเครือญาติของผู้นำทางการเท่านั้นที่ไม่ได้เข้าร่วมลงชื่อขับไล่ เมื่อผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนเสนอเรื่องไปยังสภาตำบลและไม่ได้ได้รับความร่วมมือ ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนกล่าวว่า “กำนันเขาชอบพ่อหลวง (ผู้นำทางการ) พ่อหลวงว่าง่าย อะไรก็ตามใจเขา อำเภอก็พอใจ กำนันก็พอใจ กำนันกับปลัดอำเภอจึงไม่ปลดพ่อหลวง... ก็คงอยู่ไปจนเกษียณอายุ” จากเหตุการณ์การขับไล่ผู้นำทางการครั้งนั้นได้แสดงให้เห็นว่า ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนยังคงมีอำนาจในชุมชนอยู่ แต่อำนาจที่มีอยู่นั้นไม่มากพอที่จะต่อสู้กับผู้นำทางการได้จนเห็นการแพ้หรือชนะอย่างชัดเจน

ท่ามกลางสถานการณ์ที่มีความขัดแย้ง และการช่วงชิงอำนาจของกลุ่มผู้นำที่มีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนานนั้น เมื่อมีแรงกดดันให้ชาวบ้านเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นของปัจเจกบุคคล ก็พบว่าการขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำทางการ และกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนยิ่งทวีมากขึ้น ลักษณะของความขัดแย้งดังกล่าวได้แสดงออกมาในหลายรูปแบบ เช่น การขู่มโนทนาของกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ที่ไม่พอใจต่อการกระทำของเครือญาติของผู้นำทางการ ซึ่งอยู่ในกลุ่มชาวนารวยในการบุกรุกป่าเก็บตอง อีกทั้งยังได้จับจองพื้นที่ไว้มากกว่าคนกลุ่มอื่น จนทำให้มีการโต้เถียงในเรื่องการยึดพื้นที่ป่าเก็บตองหลายครั้ง (ซึ่งจะได้กล่าวรายละเอียด

ต่อไป) ความขัดแย้งทำนองนี้มีนัยว่าผู้นำทางการได้สนับสนุนกลุ่มชาวนารวย ซึ่งเป็นเครือญาติของตน ให้เข้าไปบุกรุกป่าเก็บตอง (ญาติของพ่อหลวงเป็นกลุ่มชาวนารวย กลุ่มแรก ที่เข้าไปยึดพื้นที่ป่าซึ่งเชื่อมต่อกับพื้นที่หัวไร่ปลายนา) ดังเช่นคำวิจารณ์ที่ว่า "พ่อหลวงจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวว่าใครจะได้ ใครจะไม่ได้ (ที่ดิน) เพราะชาวบ้านได้เข้าไปจองกันหมดแล้ว... ชาวบ้านได้ที่ (ที่ดิน) ไปแล้ว ไม่มีใครจะยอมคืน ใครเข้าไปจองก็ได้ ไม่เข้าไปก็ไม่ได้ ใครเข้าไปก่อนก็ได้เลือก... ได้ที่ดี... คนเข้าไปทีหลังก็ได้ที่ไม่ดี... คนที่เข้าไปจองถ้าเกิดทางการจะมาจับมาใหม่ จะไม่เข้าไปพูด (ตอรอง) ใครมาจับจะปล่อยให้จับ" ขณะที่กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนจะสนับสนุนกลุ่มชาวนาจน ซึ่งแสดงความไม่พอใจออกมาเมื่อไม่ได้ที่ดิน พร้อมกันนั้นก็คัดค้านการยึดที่ดินของกลุ่มชาวนารวยอีกด้วย

หลังจากที่ชาวบ้านได้เข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตองประมาณ 6 เดือน กลุ่มผู้นำทางการก็ได้เข้ามาจำแนกพื้นที่ป่าใหม่ โดยจัดให้ป่าเก็บตองเป็นพื้นที่ทำกินของหมู่บ้าน ด้วยการจัดทำป้าย "พื้นที่ทำกิน" ติดไว้บริเวณข้างถนนที่ตัดผ่านเพื่อให้มองเห็นได้ชัดเจน การจำแนกป่าดังกล่าวยิ่งสร้างความไม่พอใจให้กลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมากขึ้น ดังจะเห็นข้อโต้แย้งของผู้นำป่าชุมชนที่ว่า "จะแบ่งป่าเก็บตองเป็นพื้นที่ทำกินได้อย่างไร เมื่อมันเป็นป่าแพะ ดินมีแต่ลูกรัง มันเป็นที่ดินทำการเกษตรไม่ได้ ที่ดินในป่าเก็บตองที่พอจะเป็นที่ทำการเกษตรเป็นทีลุ่ม ที่อยู่หัวไร่ปลายนาเท่านั้น ที่พอจะทำกินได้จริง ๆ จะเอาป่าเก็บตองทั้งหมดมาเป็นพื้นที่ทำกินมันไม่ถูก"

จากกรณีของการบุกรุกเข้ายึดพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นของส่วนตัวนั้น ทั้งกลุ่มผู้นำทางการและกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนต่างก็พยายามเข้าไปตีความกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการป่าชุมชนในลักษณะแตกต่างกันออกไป ซึ่งช่วยให้สามารถทำการวิเคราะห์ได้ว่า ผู้นำแต่ละกลุ่มมีความเห็นหรือตีความเงื่อนไขที่ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ เข้าไปยึดพื้นที่ป่าอย่างไร

เมื่อชาวบ้านเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตองทั้งกลุ่มชาวนาจน ชาวนากลาง ชาวนารวย ต่างก็ต้องการเอกสารสิทธิเพื่อจะนำพื้นที่ป่าไปขาย ซึ่งถือเป็นเป้าหมายสำคัญที่สุดของชาวนาทุกกลุ่ม สำหรับผู้นำทางการนั้นมีความเห็นว่า พื้นที่ป่าเก็บตองสามารถนำไปขายได้ ซึ่งสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนในกรณีของนายดำรง ชาวนาจนที่ไม่สามารถเข้าจับจองที่ดินได้ จึงไปต่อว่าผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและเรียกร้องให้มีการแบ่งพื้นที่ใหม่ แต่ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านกลับตอบว่า "ไม่รู้จะช่วยเหลืออย่างไร ใครเร็วก็ได้มากใครช้าก็ได้น้อย ถ้าอยากได้จริง ๆ ให้ไปขอซื้อคงมีคนอยากขายบ้าง" ต่อมาดำรงได้ไปขอซื้อที่ป่าเก็บตอง ซึ่งเป็นทีลุ่มจากชาวนารวยคนหนึ่ง แต่เนื่องจากราคาแพงเกินไปเขาจึงไม่ได้ซื้อที่แปลงนั้น และกรณีของนายธนู ชาวนากลางที่ไม่สามารถจับจองพื้นที่ป่าได้ เขาจึงเข้าไปถามกรรมการหมู่บ้านเพื่อขอความยุติธรรมในการจับจองพื้นที่ป่า กรรมการหมู่บ้านคนหนึ่งตอบว่า

“นายธนูไม่เข้าไปจับจองเอง คนที่ได้ที่ดินเขาเข้าไปจองกันทั้งนั้น ถ้าอยากได้จริง ๆ ตอนนี้คงต้องซื้อแล้ว (หลานของผู้เฒ่า) จะขายอยู่เหมือนกัน” อีกทั้งยังเห็นได้ในกรณีของการถกเถียงเรื่องการรุกป่าเก็บตองของชาวบ้านในที่ประชุมหมู่บ้าน ซึ่งกลุ่มผู้นำทางการได้ให้เหตุผลสนับสนุนการขายป่าว่า “ชาวบ้านไปจองได้แล้วจะเอาไปขาย จะปลูกข้าว ปลูกบ้านก็เป็นเรื่องของเขา” กรณีศึกษาเหล่านี้แสดงว่า ผู้นำทางการเห็นด้วยกับการที่ชาวบ้านนำพื้นที่ป่าไปขาย

ส่วนกลุ่มฝ่ายค้านในชุมชนนั้นคัดค้านการที่ชาวบ้านจับจองป่าเพื่อเอาไปขายใน เพราะเห็นว่าพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นพื้นที่ของชุมชน ปัจจุบันบุคคลจึงไม่สามารถนำไปขายได้ ดังปรากฏในกรณีการถกเถียงในที่ประชุมหมู่บ้าน ที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนกล่าวว่า “ใครได้ที่ไปต้องเข้าไปทำ ไม่ใช่ของเอาไว้มองไม่ไปทำ ที่ดินที่ไม่มีใครทำถือเป็นของส่วนรวมจะเอาไปขึ้นไปขายไม่ได้” และกรณีนายทวี ชาวนาทรายที่จับจองที่ดินแล้วขายให้ชาวนากลาง ซึ่งผู้นำป่าชุมชนกล่าวถึงกรณีนี้ว่า “ทิวมันโลกเกินไป จองที่ป่าหน้าหมู่บ้านไปขายจะเอาไปขายได้อย่างไร ป่าเป็นของส่วนรวม ล้อมรั้วป่าไปขายมันไม่ถูกเรื่อง”

จากความเห็นของผู้เฒ่าที่แตกต่างกัน ในการมองชาวบ้านที่เข้าไปบุกรุกป่าเพราะต้องการเอกสารสิทธิและความต้องการเอาไปขาย ได้แสดงให้เห็นว่ากลุ่มผู้นำทางการตีความกฎเกณฑ์การใช้ป่าเก็บตองว่า เป็นสิทธิปัจเจก ปัจจุบันบุคคลมีสิทธิจะใช้ที่ดินที่ตนจับจองไปเพื่อการใดก็ได้ ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืช การขาย ทำไร่หรือที่อยู่อาศัย ขณะที่กลุ่มฝ่ายค้านในชุมชนเห็นว่าป่าเก็บตองเป็นสิทธิร่วมกันของชุมชน ในลักษณะทรัพย์สินร่วมของชุมชน ถึงแม้ว่าจะให้สิทธิแก่ปัจเจกที่จะเข้าไปทำกินเป็นเพียงลักษณะของสิทธิการใช้ ซึ่งหมายความว่าคนที่ใช้ประโยชน์ในพื้นที่จริงเท่านั้นจึงจะมีสิทธิ และจะมีสิทธิเฉพาะในช่วงเวลาที่ใช้เท่านั้น เมื่อเลิกใช้แล้วก็จะถือว่าเป็นทรัพย์สินร่วมกันของชุมชนต่อไป ดังนั้นตามความเห็นของกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ชาวบ้านจึงไม่มีสิทธิที่จะนำที่ดินไปขาย

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่มีส่วนผลักดันให้ชาวบ้านเข้าไปรุกพื้นที่ป่า โดยเฉพาะกลุ่มชาวนากลาง และชาวนาทราย เกิดขึ้นจากเงื่อนไขของการขยายตัวของการผลิตเชิงพาณิชย์ เช่นการปลูกถั่วเหลือง ถั่วลิสง หรือทำสวนผลไม้ ซึ่งผู้นำทางการและกลุ่มฝ่ายค้านในชุมชนมีความเห็นต่างกัน สำหรับความเห็นของผู้นำทางการซึ่งแสดงออกในที่ประชุมของหมู่บ้าน พยายามยืนยันหลักการที่ให้ผู้ถือครองที่ดินในป่าเก็บตอง สามารถใช้ที่ดินนั้นเพาะปลูกพืชไร่ขาย ดังความเห็นของผู้ใหญ่บ้านที่กล่าวว่า “ที่ดินทำกินนี้ถือเป็นของคนแม่เหว บ้านอื่นจะเข้ามาทำไม่ได้ จะขายก็ให้ขายแต่ในหมู่บ้านห้ามขายให้คนนอก ใครจองที่ไว้อยากจะให้ถางต้นไม้ ออก แล้วเข้าไปปลูกไปฝั่งเสีย.. จองไว้ไปเข้าไปทำเจ้าหน้าที่ ป่าไม้มาเห็นมันไม่งาม.... ปลูกแล้วได้ผลจะกินจะขายก็ทำไป”

นอกจากนั้นเมื่อผู้นำกลุ่มนี้ไปขอพื้นที่ป่าเก็บตองจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ มาจำแนกเป็นพื้นที่ทำกินยังได้อ้างเหตุผลจากหลักการทำนองเดียวกันว่า "ผมไปขอเจ้าหน้าที่ว่าที่ดินนี้ขอเถอะบ้านแม่หารที่ดินมันน้อย ชาวบ้านยากจน จะปลูกหอม ปลูกกระเทียมขายก็ทำไม่ได้เหมือนหมู่บ้านอื่น ถ้าได้ที่ดินมาแบ่งกันชาวบ้านจะได้ปลูกพริก ปลูกผัก มีรายได้บ้าง" สิ่งทีกลุ่มผู้นำทางการกล่าวไปนั้นล้วนแสดงให้เห็นว่า ผู้นำกลุ่มนี้ไม่ได้ขัดขวางหรือเห็นว่าการผลิตพืชพาณิชย์ในพื้นที่ป่าชุมชนเป็นการกระทำที่ขัดกฎเกณฑ์ของหมู่บ้านแต่อย่างใด

ในประเด็นเดียวกันกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนนั้น จะมีความเห็นตรงกันข้ามดังการวิพากษ์วิจารณ์กรณีของนายจรัส ซึ่งเป็นชาวนารวยที่จับจองที่ดินเพื่อปลูกพริกและทำสวนมะม่วง ด้วยการแสดงความเห็นว่า "ทำอย่างนั้นมันโลกเกินไป คนอื่น (ชาวนาจน) ที่นาที่ไม่มี ที่สวนก็ไม่มี ยังไปจับจองไม่ทัน จรัสเป็นคนรวย มีข้าวพอกินจนเหลือขายทุกปี สวนที่มีอยู่หลายที่ดินดีทั้งนั้นยังจะมาปลูกพริกขาย ถ้าเป็นคนจนปลูกข้าวไร่ไว้กินจะไม่ว่า อันนี้ทำเอาไร้ขาย" ดังนั้นในประเด็นการยึดที่ป่าไว้เพื่อการผลิตพืชพาณิชย์ของชาวนากลางและชาวนารวยนี้ ผู้นำทั้งสองกลุ่มจึงมีความเห็นขัดแย้งกัน กล่าวคือขณะที่ผู้นำทางการสนับสนุนการผลิตเพื่อขาย แต่กลุ่มผู้นำป่าชุมชนกลับสนับสนุนการผลิตเพื่อการยังชีพ

สำหรับเงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่เป็นเสมือนแรงกดดันให้ชาวบ้านยึดพื้นที่ป่า โดยเฉพาะในกลุ่มชาวนาคือ การขาดแคลนที่ดินทำกิน เมื่อองค์การจัดการป่าชุมชนพยายามลดพื้นที่ทำไว้ในเขตป่าต้นน้ำลง ในประเด็นนี้กลุ่มผู้นำทางการไม่ได้ให้ความสำคัญกับการขาดแคลนพื้นที่ทำกินของชาวนาจน แต่ได้ให้ความสำคัญกับการเข้าไปจับจองพื้นที่ก่อนหลังมากกว่า ดังจะเห็นได้จากกรณีของนายเยพอ ชาวนาจนซึ่งแย่งชิงที่ดินกับนายไสว ชาวนารวย โดยนายไสวได้เข้าไปจับจองที่ดินก่อนนายเยพอ แต่ไม่ได้แผ้วถาง และตัดต้นไม้ลงสีด้านเพียงเพื่อเป็นการทำเครื่องหมาย นายเยพอจึงไม่เห็นและได้เข้าไปจับจอง พร้อมกับทำการแผ้วถาง เมื่อนายเยพอถางเสร็จแล้ว นายไสวกลับมาทวงสิทธิคืน แต่นายเยพอไม่ยอมคืนที่ดินให้ นายไสวจึงได้นำเรื่องไปฟ้องพ่อหลวงของหมู่บ้าน ซึ่งพยายามเข้ามาไกล่เกลี่ยให้นายไสวแบ่งที่ดินให้นายเยพอบ้าง ครั้นนายไสวไม่ยอมและยืนยันว่าตนเป็นคนเข้าไปจับจองที่ดินแปลงนี้ก่อน ที่ดินแปลงนี้จึงต้องเป็นของเขา นายเยพอก็อ้างว่าไม่มีที่ดินแปลงอื่นเหลือให้จับจอง เพราะมีคนจับจองไปหมดแล้ว และที่ดินแปลงนี้เป็นพื้นที่ลุ่มซึ่งเหมาะสมที่จะใช้ทำสวนหรือปลูกข้าวไร่ เมื่อตกลงแบ่งที่ดินกันไม่ได้พ่อหลวงขอให้นายไสวขายที่ดินให้นายเยพอในราคา 1,000 บาท แต่นายไสวไม่ยอม และต่อรองที่จะจ่ายเงินค่าแผ้วถางพื้นที่ให้นายเยพอ ตามที่ได้ลงแรงไปแทนเป็นจำนวนเงิน 200 บาท เมื่อไม่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดยินยอมตามข้อเสนอของฝ่ายตรงกันข้าม

พ่อหลวงจึงตัดสินใจให้นายเยพอคนที่ดินแก่นายไสวไป ในกรณีดังกล่าวพ่อหลวงได้อ้างเหตุผลในการตัดสินใจว่า “ต้องว่ากันไปตามเรื่องว่าใครเข้าไปก่อน นายเยพอจะมาร่วมนายไสวรวมกว่าตัวเอง หรือตัวเองจะเอาไปทำอะไรไม่ได้ นายไสวมันมีที่ดินมากก็จริงแต่มันเข้าไปก่อน” นอกจากกรณีดังกล่าวแล้ว ผู้นำทางการยังได้ตัดสินใจทำนองเดียวกันนี้อีก ในกรณีของนายพามู ชาวนาจน หลังจากให้นายพามูไปจับจองพื้นที่ป่าเก็บตองไม้ทันท และได้ไปทวงสิทธิกับผู้นำทางการ แต่กลับได้รับคำตอบว่า “ใครจองได้ก็ได้อีกไป ใครจองไม่ทัน ก็ไม่ได้”

ความเห็นดังกล่าวขัดแย้งกับทัศนะของกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ที่จะให้ความสำคัญกับการขยายพื้นที่เพื่อทำกินมากกว่าการผลิตพืชเชิงพาณิชย์ ซึ่งเป็นเป้าหมายของชาวนารวย ดังจะเห็นได้ จากการที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนได้เสนอวิธีการจัดสรรพื้นที่ป่าเก็บตอง ในที่ประชุมของหมู่บ้านว่า “มันต้องมีการแบ่ง ไม่ใช่ต่างคนต่างจอง ต้องแยกที่ลุ่มพอทำกินได้ออกมาก่อน แล้วแบ่งให้คนจนให้พอทำกิน เสร็จแล้วถ้ายังมีที่ (พื้นที่ป่า) เหลือค่อยแบ่งให้คนรวย” ความเห็นที่แตกต่างกันของผู้นำทั้งสองกลุ่มได้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในแนวความคิดในการจัดการพื้นที่ป่าเก็บตอง ซึ่งผู้นำทางการเห็นว่าควรมีการจัดการแบบเปิด ในขณะที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนเห็นว่าควรมีการจัดสรรแบ่งปันพื้นที่ด้วยการให้สิทธิการใช้มากกว่าจะปล่อยให้ชาวบ้านเข้าไปจับจองกันเอง

เงื่อนไขสุดท้ายที่มีส่วนช่วยให้ชาวนารวย ซึ่งบางรายมีที่นาติดกับป่าเก็บตองได้เข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตองได้ง่ายขึ้นคือ การอ้างสิทธิตามประเพณีการใช้พื้นที่หัวไร่ปลายนา ในเงื่อนไขนี้ กลุ่มผู้นำทางการเห็นว่า ชาวนารวยสามารถอ้างประเพณีนี้ได้ ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีของนายสมยศ ชาวนารวย ที่มีหัวไร่ปลายนาติดกับพื้นที่ป่าเก็บตอง และเป็นผู้เข้าไปยึดพื้นที่ป่าเป็นคนกลุ่มแรก แต่ก็ไม่ถูกกลุ่มผู้นำทางการคัดค้านแต่อย่างใด โดยที่ผู้นำทางการได้ให้เหตุผลในเชิงสนับสนุนการยึดพื้นที่ป่าโดยอ้างสิทธิจากประเพณีนี้ว่า “มันเป็นหัวนา (หัวไร่ปลายนา) หัวนาของใคร คนนั้นก็ได้ใช้ จะปลูกอะไรก็เป็นเรื่องของเขา” ตรงกันข้ามกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ที่ได้แสดงความเห็นว่าชาวนารวยสามารถอ้างประเพณีนี้ได้ แต่พื้นที่ที่อ้างสิทธิต้องอยู่นอกเขตป่าชุมชนจะขยายเข้ามาในเขตป่าไม่ได้ ในกรณีของนายสมยศนั้น ผู้นำกลุ่มนี้คัดค้านว่าเป็นการอ้างสิทธิเกินความเป็นจริง เพราะมีการรุกล้ำเข้ามาในป่าเก็บตองซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนรวม ดังคำกล่าวที่ยืนยันในทำนองเดียวกันนี้ว่า “หัวไร่ปลายนาของนายสมยศ ไม่ได้กว้างมาก แต่เดี๋ยวนี้เขารุกเข้ามาในที่ป่าเก็บตอง แต่ก่อนไม่กว้างขนาดนี้ รุกเข้าไปในป่าชุมชนได้อย่างไร ป่าเก็บตองเป็นของหน้าหมู่บ้าน” จากกรณีดังกล่าวจะเห็นว่า ผู้นำทั้งสองกลุ่มอ้างกฎเกณฑ์ที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มผู้นำทางการอ้างประเพณี

ส่วนกลุ่มผู้นำปทุมชนอ้างกฎเกณฑ์ปทุมชน ซึ่งทั้งสองกฎเกณฑ์นี้แม้จะเป็นกฎประเพณีของชาวบ้าน แต่ก็มีความขัดแย้งกัน

จากการวิเคราะห์ความเห็นของผู้นำชุมชน ที่มีต่อเงื่อนไขในการรุกพื้นที่ป่าเก็บตองของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ นั้น ได้แสดงให้เห็นว่าผู้นำทั้งสองกลุ่มมีการตีความกฎเกณฑ์ไม่เหมือนกันกล่าวคือ ประการแรกผู้นำทางการนั้นเห็นว่าป่าเก็บตองควรจัดการโดยสิทธิปัจเจกบุคคล ในขณะที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนเห็นว่า ป่าเก็บตองควรเป็นสิทธิของชุมชน ประการที่สองผู้นำทางการนั้นให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อขายมากกว่าการยังชีพ ส่วนที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนนั้นให้ความสำคัญกับการยังชีพมากกว่าการผลิตเพื่อขาย ประการที่สามผู้นำทางการเห็นว่าพื้นที่นี้ควรใช้การจัดการโดยให้ชาวบ้านได้เข้าไปจับจองโดยอิสระ ไม่จำเป็นต้องมีการควบคุม แต่จำกัดว่าต้องเป็นสมาชิกในชุมชนเท่านั้น ซึ่งการจัดการดังกล่าวนี้มีความแตกต่างกับการจัดการแบบเปิดที่ไร้กฎเกณฑ์ควบคุม ซึ่ง Hardin ได้อธิบายว่าเป็นการเข้าถึงทรัพยากร โดยไม่มีกฎข้อบังคับใด ๆ เป็นการเปิดให้ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ตามความต้องการ (Hardin:1968) ตรงกันข้ามกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนที่เห็นว่าป่าเก็บตองควรมีการจัดสรรแบ่งปันให้ชาวบ้านจนก่อนชาวบ้านกลุ่มอื่น และเสนอให้นำหลักสิทธิการเข้ามาใช้ควบคุม ประการที่สี่ผู้นำทางการเห็นว่าการอ้างประเพณีการใช้พื้นที่หัวไร่ปลายนาเป็นการเข้าถึงป่าเก็บตองที่มีความชอบธรรม ขณะที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนเห็นว่าการอ้างลักษณะนี้เป็นการรุกรานพื้นที่ป่าของชุมชน

3.3 ความขัดแย้งในการตีความกฎเกณฑ์ระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ

นอกจากกลุ่มผู้นำชุมชนจะตีความกฎเกณฑ์แตกต่างกันแล้ว กลุ่มชาวบ้านก็ได้ตีความกฎเกณฑ์ที่ใช้จัดการพื้นที่ป่าเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้ายึดพื้นที่ป่าเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล การตีความของชาวบ้านแต่ละกลุ่มนั้นมีทั้งสอดคล้องกัน และแตกต่างกัน รวมทั้งยังมีความเห็นพ้อง หรือขัดกันกับการตีความกฎเกณฑ์ของผู้นำชุมชนด้วย ความขัดแย้งดังกล่าวนี้ได้แสดงให้เห็นถึงการใช้กฎเกณฑ์ปทุมชน ซึ่งผันแปรไปตามบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะได้ชี้ให้เห็นว่า กฎระเบียบของชุมชนนั้นมีความยืดหยุ่นและเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ ดังจะเห็นได้จากการโต้แย้งของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ในการอ้างสิทธิเพื่อเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตอง ในการอ้างสิทธิดังกล่าวนี้ได้ตั้งอยู่บนหลักการหรือวิธีคิดที่แตกต่างกัน

จากการวิเคราะห์ข้อโต้แย้งถกเถียงในเรื่องกฎเกณฑ์ของการจัดการปทุมชน ระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ นั้นพบว่ามีกรณีถกเถียงในประเด็นสำคัญคือ ประเด็นแรก การถกเถียงในเรื่องสิทธิ โดยในกลุ่มชาวบ้านจน ได้ตีความเช่นเดียวกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนว่า พื้นที่ป่าเก็บตอง

ควบคุมโดยหลัก สิทธิชุมชน ดังนั้นพื้นที่ป่าส่วนนี้จึงถือเป็นพื้นที่ของส่วนรวมที่ทุกคนในหมู่บ้านเป็นเจ้าของร่วมกัน เช่นกรณีของนายมนัส ชาวนาจนที่ยืนยันหลักการดังกล่าวว่า "จะว่าไป ป่านี้รุ่นปู่ย่าเขาเอาไว้เก็บใบตอง หาเห็ด หาไข่มด เป็นของคนในบ้านทุกคน" ซึ่งสอดคล้องกับกรณีของนายดำรง ชาวนาจน ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า "ที่ป่าเก็บตองเป็นของส่วนรวม ผมเก็บตอง เก็บพื้นตั้งแต่เด็ก" ในขณะที่ชาวากลาง ก็ได้ตีความเช่นเดียวกันกับชาวนาจน ดังกรณีของนายสมคิด ชาวากลางที่กล่าวว่า "เดิมตั้งแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่ของผมมาอยู่บ้านแม่หาร ป่าผืนนี้ก็อยู่หมู่บ้าน ใครจะเข้าไปใช้ก็ได้ เดียวนี้มีคนเข้าไปจอง แต่ไม่ได้เหมือนกันทุกบ้าน" หรือกรณีของนายเยพอ ชาวนาจน ซึ่งได้เกิดความขัดแย้งจากการแย่งชิงพื้นที่ป่ากับนายไสว ชวนารวย นายเยพอได้อ้างถึงหลักการดังกล่าวว่า "นายไสวทำเหมือนไม่ใช่คนบ้านเดียวกัน ที่ดินผืนนี้เป็นของส่วนรวมมาก่อน" กล่าวคือ ทั้งชาวนาจน ชาวากลาง และกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ได้เห็นสอดคล้องกันว่า สิทธิในการเข้าถึงพื้นที่ป่าเก็บตองควรตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิชุมชน ซึ่งให้ความสำคัญกับอำนาจของชุมชนในการจัดการทรัพยากร มากกว่าที่จะปล่อยให้ปัจเจกบุคคลเป็นมีอำนาจในการเข้าถึงทรัพยากรอย่างอิสระ โดยไร้การควบคุมจากชุมชน

ตรงกันข้ามกับกลุ่มชวนารวยซึ่งเห็นว่า การบุกเบิกพื้นที่ป่าเป็นสิทธิอันพึงมีพึงได้ของปัจเจกบุคคล ที่จะเข้าไปถือครองพื้นที่ป่ายังไม่มี การจอง หรือยึดหลัก สิทธิของปัจเจกบุคคล ดังนั้นในเรื่องของระบบสิทธิที่ใช้จัดการที่ดิน ชวนารวยจึงตีความว่าการจองพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นของปัจเจกบุคคลนั้นเป็นลักษณะการครอบครองเป็นเจ้าของ (ownership) ไม่ใช่ลักษณะสิทธิการใช้ตามที่ผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนตีความ ดังเช่นกรณีของนายทวี ชวนารวย ที่ตัดฟันไม้และล้อมรั้วไว้โดยไม่ได้ทำกินอะไรเลย แต่ก็ยังถือว่าตนเองเป็นเจ้าของที่ดินแปลงนั้นอยู่ ชวนารวยจึงยึดหลักการของระบบทรัพย์สินเอกชนเป็นหลัก ซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับกลุ่มผู้นำทางการ ที่เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้จองพื้นที่ป่าเก็บตองได้ ขณะเดียวกันชวนารวยได้อ้างสิทธิจากการจำแนกพื้นที่ป่าที่ผู้นำกลุ่มนี้สร้างขึ้น ดังเช่นกรณีของนายจรัส ชวนารวย ที่อ้างถึงการจำแนกป่าว่า "...ป่าเก็บตองเป็นพื้นที่ทำกิน หมู่บ้านได้อนุญาตแล้ว ไม่มีใครมาว่าไม่ได้.." หรือกรณีของนายสมยศ ที่อ้างในทำนองเดียวกันว่า "ป่าเก็บตองถือเป็นพื้นที่ทำกินของคนในหมู่บ้าน มีป้ายติดไว้คณะกรรมการก็พูดคุยตกลงกันแล้ว" ชวนารวยจึงเห็นว่าเป็นความชอบธรรมแล้วที่เขาจะมีสิทธิในการจองพื้นที่ ซึ่งตนเองได้เข้าไปใช้แรงงานในการหักล้างถางพงพื้นที่ป่า แม้ว่าจะยังไม่ได้เข้าไปใช้ประโยชน์เลยก็ตาม

อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวนาจนยังได้อ้าง สิทธิคนจน หรืออ้าง สิทธิตามธรรมชาติ ซึ่งหมายความว่า สิทธิในการยังชีพจากการใช้แรงงานของตนเองเพื่อหาเลี้ยงชีพจากธรรมชาติ

(ฉลาดชายและคณะ, อ้างแล้ว:61) การอ้างสิทธิคนจนหรือสิทธิธรรมชาตินี้ เป็นการอ้างหลักการเดียวกับที่ Scott ได้วิเคราะห์ระบบเศรษฐกิจของชาวนาว่า เป็นระบบเศรษฐกิจแบบมีศีลธรรม (moral economy) ซึ่งให้ความสำคัญกับสิทธิที่จะมีชีวิตอยู่รอด เพื่อให้เกิดความพอมีพอกินในครัวเรือน Scott เรียกว่า สิทธิของการยังชีพ (right to subsistence) (Scott 1976) ขณะที่กลุ่มชาวนารวยได้อ้างหลักการที่อยู่ตรงข้ามกัน โดยเฉพาะอ้างหลักการของ Popkin ที่เห็นว่า การที่ชาวนาไปบุกเบิกพื้นที่ป่าเก็บตอเป็นการกระทำที่มี "มีเป้าหมาย" (rationality) เพราะเชื่อว่าทุกคนจะแสวงหาทางเลือกทางเศรษฐกิจ ที่ก่อให้เกิดอรรถประโยชน์สูงสุดแก่ตน (Popkin 1979)

นอกจากนี้กลุ่มชาวนาจน ยังได้อ้างถึงประวัติศาสตร์การจัดการป่าของหมู่บ้าน ที่กลุ่มผู้ฝ่ายค้านในชุมชนได้เคยพยายามจัดสรรพื้นที่ป่าเก็บตอ ให้กับกลุ่มของตนเมื่อปี พ.ศ. 2536 แม้การจัดสรรครั้งนั้นจะไม่สำเร็จผลก็ตาม ดังเช่นในกรณีของนายพามู ชาวนาจน ที่กล่าวว่า "แต่ก่อน (ปี พ.ศ. 2535-2536) เคยประชุมกันว่า "ที่ดินผืนนี้จะให้กับคนจน" หรือกรณีของนายดำรง ชาวนาจนที่อ้างว่า "4-5 ปีที่แล้ว บ้านเราประชุมกันว่าจะเอาป่าเก็บตอแบ่งให้คนจน แต่เดี๋ยวนี้คนรวยทั้งนั้นที่ได้ที่งาม ๆ" การอ้างประวัติศาสตร์ดังที่กล่าวไปนั้น นับเป็นการทวงสิทธิกับกลุ่มผู้นำชุมชน เพื่อให้ได้สามารถเข้าถึงพื้นที่ป่าได้มากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ Moore (1993) ที่ชี้ให้เห็นว่า ภายใต้สถานการณ์ของการประกาศให้พื้นที่ป่าเป็นเขตอุทยาน ชาวบ้านในชุมชนได้อ้างเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ในฐานะความทรงจำร่วมกันทางสังคม (social memory) ขึ้นมาใช้ในการต่อรองกับรัฐ เพื่อให้ตนสามารถเข้าถึงพื้นที่ป่าและใช้ประโยชน์จากป่าได้ แต่อย่างไรก็ตาม ในกรณีของบ้านแม่หาร ชาวบ้านได้อาศัยประวัติศาสตร์ของชุมชนในการโต้แย้งกันภายในชุมชน เพื่ออ้างสิทธิของกลุ่มชาวนาจนว่ามีความชอบธรรมในการเข้าไปใช้พื้นที่ป่าเก็บตอมากกว่ากลุ่มคนรวย

อย่างไรก็ตามแม้ว่าชาวนาจนจะนำประวัติศาสตร์ของการจัดการป่าชุมชนของกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนมากล่าวอ้าง แต่ในรายละเอียดในทางปฏิบัติของกลุ่มชาวนาจนกับกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ก็มีความแตกต่างกันในการตีความระบบสิทธิ และการจำแนกป่าเก็บตอเป็นพื้นที่ทำกิน กล่าวคือ ชาวนาจนนั้นเห็นว่ากรรมสิทธิ์ในป่าเก็บตอควรจะเป็นของปัจเจกบุคคล และควรมีการจัดจำแนกพื้นที่ป่าเก็บตอทั้งหมดเป็นพื้นที่ทำกิน ต่างจากกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนนั้นที่เห็นว่าการจัดการดังกล่าวควรใช้หลักสิทธิการใช้ ซึ่งผู้ใช้จะมีสิทธิเฉพาะในช่วงที่ได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่เท่านั้น ขณะเดียวกันก็เห็นว่าไม่ควรนำพื้นที่ป่าเก็บตอ มาจำแนกเป็นพื้นที่ทำกินทั้งหมด แต่ควรเลือกเฉพาะบริเวณที่ลุ่ม และมีหน้าดินหนา ที่เป็นพื้นที่เหมาะสมกับการเพาะปลูกเท่านั้นมาจัดสรรเป็นพื้นที่ทำกิน

ดังนั้นแม้กลุ่มชาวนาจนจะเห็นด้วยกับหลักการสิทธิชุมชน แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า เป็นการยอมรับกฎเกณฑ์ป่าชุมชนอย่างหยุดนิ่ง แต่ได้ตีความและปรับตัวตามภาวะเงื่อนไขที่มีการขยายตัวของรัฐ ซึ่งทำให้รู้สึกไม่มั่นคงในการถือครองที่ดินแบบเดิมอีกต่อไป ในทางตรงกันข้ามชาวนาจน ได้เห็นสอดคล้องกับผู้นำทางการว่า ที่เห็นว่าหลักสิทธิที่ใช้จัดการป่าเก็บตองควรเป็นสิทธิของปัจเจกชน เพราะชาวนาจนต้องการถือครองที่ดินอย่างมั่นคงมากขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันในสถานการณ์ที่รัฐขยายตัวเข้ามาในชุมชนมากขึ้น ชาวนาจนจึงตีความสิทธิในมิติเชิงข้ออ้าง กล่าวคือ เห็นว่า อำนาจในการจัดการทรัพยากรนั้นควรเป็นของชุมชน ในฐานะผู้จัดการจัดสรรแบ่งปัน และควบคุมสิทธิในการจัดการพื้นที่ป่า เพื่อให้เกิดความเสมอภาคเท่าเทียมกันในชุมชน ขณะที่หลักการสิทธิการใช้ ถือว่า ตราบไคที่ชาวนายังใช้ประโยชน์จากที่ดินนั้นอยู่ ก็มีสิทธิในที่ดินผืนนั้น แต่หากไม่มีการใช้ประโยชน์ในที่ดิน สิทธิดังกล่าวก็จะถูกยกเลิกไป ชาวนาจนเห็นว่า สิทธิดังกล่าวไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน เนื่องจากรัฐไม่ยอมรับสิทธิตามหลักการดังกล่าวทำให้ชาวนาจนไม่มั่นใจว่าจะใช้ประโยชน์ในผืนที่ดินได้อย่างต่อเนื่อง และได้เลือกใช้ระบบกรรมสิทธิ์เอกชนมาจัดการพื้นที่ป่า เพราะสามารถใช้ในการต่อรองกับรัฐได้ดีกว่า

สำหรับชาวนากลาง ก็ได้อ้างถึงหลักสิทธิคนจนเช่นเดียวกับชาวนาจน ดังกรณีนายธนู ชาวนากลาง ที่อ้างถึงหลักการดังกล่าวว่า “คนบางคนมีนามาก สวนก็กว้าง มีที่ดินหลายที่ แต่ยังเข้าไปจองได้ที่ดี ๆ แต่ผมมันก็มีย่อย แต่ไม่ได้สักที่ เห็นมีแต่คนรวย ๆ ที่ได้ คนจนไม่ได้หรอก” กรณีดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การตีความกฎเกณฑ์ของชาวนากลางนั้นมีความสอดคล้องกับการตีความของชาวนาจนหลายประการ แต่สำหรับการตีความของชาวนารวยนั้นมีความแตกต่างออกไปอย่างเห็นได้ชัด เนื่องจากตั้งอยู่บนฐานคิดในประเด็นของสิทธิที่ต่างกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับประเด็นเรื่องการจัดการอย่างแยกไม่ออก กล่าวคือ การจัดการเป็นระบบที่คอยกำหนดว่าจะมีวิธีการดำเนินการตามสิทธิต่าง ๆ อย่างไร เช่น กลุ่มชาวนาจนได้ตีความว่า ป่าเก็บตองเป็นทรัพย์สินร่วมกันของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อมีกลุ่มชาวบ้านเข้าไปยึดพื้นที่ป่าในอย่างอิสระ ไร้กฎเกณฑ์ควบคุม จึงถือเป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ป่าชุมชนของหมู่บ้าน เช่นกรณีของนายพามู ชาวนาจน ที่ซึ่งได้สะท้อนว่า “ทำอย่างที่ทำกันอยู่นี้ (การยึดป่าเก็บตองเป็นของปัจเจกบุคคล ในลักษณะที่อิสระ ไม่มีกฎเกณฑ์ควบคุม) เหมือนมือใครยาวได้มาก มือใครสั้นได้น้อย มันเป็นเรื่องไม่ถูก เพราะป่าเก็บตองเป็นของหน้าหมู่บ้าน เป็นของหมู่บ้าน” หรือกรณีของนางนาพอ ชาวนาจน ที่ในทำนองเดียวกันว่า “ป่าเก็บตองเป็นของหมู่บ้าน ไม่มีใครเป็นเจ้าของ ถ้าจะเปิดให้จองน่าจะบอกกันก่อน แต่ไม่รู้ มาเห็นอีกที่พวกเขาตัดต้นไม้กันหมดแล้ว มีเจ้าของไปหมดแล้ว”

นอกจากชาวนาจนจะไม่เห็นด้วยกับวิธีจัดการดังกล่าวแล้ว ยังเห็นว่ากลุ่มของตนสมควรได้รับการจัดสรรแบ่งปันพื้นที่ป่าที่เหมาะสมกับการทำการเกษตร เช่น พื้นที่ลุ่ม ซึ่งมีหน้าดินหนา และมีความอุดมสมบูรณ์ มากกว่าชาวนารวย ดังที่ชาวนาจนได้อ้างถึงสิทธิในเพื่อการยังชีพ เช่นกรณีของนายมนัส ชาวนาจน โดยอ้างถึงหลักการดังกล่าวว่า “คนรวยบางคนได้ที่ลุ่ม ดินดีเอาไว้ปลูกต้นสัก แปลงข้าง ๆ ผมปลูกสัก แต่ผมจะเอามาปลูกข้าว ปลูกผักไว้กิน แต่ได้ที่ดอน ดินไม่ดีก็ปลูกไม่ได้” หรือกรณีนายพามู ชาวนาจน ที่อ้างหลักการไปในทิศทางเดียวกันว่า “คนจนในหมู่บ้านจนจริง ๆ บางบ้านซื้อข้าวกินตลอดปี ผมว่าน่าจะยกเลิกการจับจองที่ดิน (ที่เป็นอยู่) แล้วแบ่งให้คนจนก่อน เลือกที่ลุ่มให้คนจน เขาจะได้ปลูกผักไว้กิน ส่วนที่ดอนให้คนรวยไป คนรวยมีนา มีสวนอยู่แล้ว” นอกจากนี้ พวกเขายังอ้างถึงการสูญเสียสิทธิจากการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้าน ซึ่งหมายความว่าเมื่อหมู่บ้านมีการจัดการป่าชุมชนแล้ว กลุ่มคนจนซึ่งเคยดำรงชีพด้วยการทำไร่ในป่า ต้นน้ำ หรือตัดไม้ขาย ต้องถูกกีดกันให้หยุดการกระทำดังกล่าว โดยกฎเกณฑ์ที่ชุมชนสร้างขึ้น พวกเขาจึงสมควรที่จะได้รับการจัดสรรพื้นที่ป่าเป็นการทดแทน หรือกรณีนายดำรง ชาวนาจน ที่ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า “ผมมันคนไม่มีนา ถ้าไม่ทำไร่ ก็ต้องไปทำงานข้างนอกถึงจะมีข้าวกิน บ้านเรา (บ้านแม่หาร) คนจนอยู่ลำบาก ทำไร้กินห้าม ตัดไม้ก็ห้าม จะไปจองที่ก็ยังไม่ทันคนรวย” กลุ่มชาวนาจนจึงเห็นว่า ต้องมีระบบการจัดการที่สามารถเปิดโอกาสให้ผู้ที่ยากไร้เปรียบในชุมชน ได้รับการชดเชยสิทธิที่ต้องสูญเสียไป

จากฐานคิดของชาวนากลางที่มองว่าพื้นที่ป่าเก็บตอเป็นของชุมชน จึงได้ใช้หลักการดังกล่าวเพื่อแสวงหาวิธีการจัดสรรพื้นที่ป่า ที่เอื้ออำนวยให้คนในกลุ่มตนสามารถเข้าถึงพื้นที่ป่าได้มากขึ้น โดยเสนอให้มีการจัดสรรแบ่งปันให้สมาชิกในชุมชนทุกครัวเรือน ดังเช่นกรณีของนายสมคิด ชาวนากลาง ที่ได้เสนอวิธีการจัดสรรพื้นที่ป่าในทิศทางนี้ว่า “ผมอยากให้บ้านเราแบ่งที่กันใหม่ให้ได้เท่า ๆ กัน เพราะป่าเก็บตอเป็นของส่วนรวม จะแบ่งก็ต้องได้กันทุกคนครบถ้วน” อย่างไรก็ตามความเห็นดังกล่าว มีความแตกต่างจากกลุ่มชาวนาจน ที่เห็นว่ากลุ่มของตนควรจะได้มีการจัดสรรพื้นที่ป่าก่อนคนกลุ่มอื่น

ในประเด็นเดียวกันนี้ชาวนารวย มีความขัดแย้งขบวนการกลุ่มอื่นอย่างชัดเจน นั่นคือชาวนารวยเห็นว่า พื้นที่ป่าเก็บตอควรใช้หลักการจัดการแบบอิสระ มีกฎเกณฑ์น้อย ดังเช่นกรณีนายจรล ที่อ้างว่า “เข้าไปจองตั้งแต่ยังไม่มีใครเข้าไป ใครจองก่อนก็ได้ที่ดี (บริเวณที่ลุ่ม) คนหมู่บ้าน (ชาวนาจน) เขาก็เข้าไปจองได้ แต่เขากลับถูกจับ คนเข้าไปก่อนก็เสี่ยง ตอนนั้นไม่รู้ว่าจะเจ้าหน้าที่จะยอมอย่างนี้” การตีความเช่นนี้สอดคล้องกับกลุ่มผู้นำทางการที่เห็นด้วยกับหลักการเดียวกัน เห็นได้จากกรณีของนายพามู ชาวนาจน ที่ไม่ได้จับจองพื้นที่ป่า จึงได้ทวงสิทธิกับผู้นำทางการ แต่กลับได้

รับการปฏิเสธว่า "ไม่รู้จะช่วยเหลืออย่างไร ใครเร็วมากก็ได้มาก ใครช้าก็ได้หน่อย ..." อย่างไรก็ตามการแม้ทุกกลุ่มจะเห็นถึงการจัดการ การเข้าถึงพื้นที่ป่าที่แตกต่างกัน แต่ก็ยังไม่มีกลุ่มใดเห็นว่า ควรใช้หลักการเข้าถึงแบบเปิด (open accesse) ชาวบ้านทุกกลุ่มยังเห็นว่า ควรสงวนพื้นที่ดังกล่าวไว้แก่คนในชุมชนเท่านั้น คนนอกชุมชนไม่ควรจะมีสิทธิเข้ามาใช้ที่ดินดังกล่าว

ข้อถกเถียงที่สำคัญอีกประเด็นหนึ่งก็คือ ประเด็นเรื่องความเป็นธรรม หรือจะมีวิธีการจัดการที่ดินอย่างไรที่ก่อให้เกิดความยุติธรรมขึ้นในชุมชน กลุ่มชาวนาจนเห็นว่า เนื่องจากคนจนเป็นกลุ่มคนที่ไม่มีพอกิน มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ทุกข์ยากลำบาก มีที่ดินทำกินไม่เพียงพอต่อการยังชีพ กลุ่มชาวนาจนจึงเห็นว่า พวกตนพึงได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนพื้นที่ป่าให้เป็นที่ดินทำกิน ดังนั้น ความเป็นธรรมในมุมมองของชาวนาจน คือการที่กลุ่มคนซึ่งเสียเปรียบในสังคมควรได้รับสิทธิประโยชน์ก่อนคนที่ได้เปรียบอยู่แล้ว ในมุมมองเรื่องความเป็นธรรมนี้ Scott เห็นว่า สิทธิในการยังชีพ และหลักการเอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน (norm of reciprocity) ซึ่งหลักการนี้ใช้เป็นบรรทัดฐานในการวัดความยุติธรรมของสังคมและคนในสังคมว่า คนที่มีฐานะดีมีหน้าที่ต้องช่วยเหลือผู้ทุกข์ยาก (Scott 1976) ข้ออ้างของชาวนาจนที่เห็นว่ากลุ่มตนพึงมีสิทธิก่อนกลุ่มชนอื่น ๆ ในสังคม จึงเป็นการยืนยันวิถีคิดแบบเศรษฐกิจแบบมีศีลธรรมให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สำหรับกลุ่มชาวนากลางนั้นเห็นว่า ควรมีการแบ่งพื้นที่ป่าเก็บตอให้เท่าเทียมกัน ในกลุ่มคนทุกกลุ่มที่เป็นสมาชิกของชุมชน นับเป็นหลักการที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญแก่การกระจาย (distribution) ทรัพยากรให้กับคนในชุมชน ความเป็นธรรมในทัศนะของกลุ่มชาวนากลาง เป็นเรื่องของความเท่าเทียมกัน ซึ่งชุมชนจะต้องทำหน้าที่เป็นหน่วยทางสังคม ที่มีศักยภาพในการกระจายทรัพยากรอย่างยุติธรรมเพื่อไม่ให้เกิดผู้ได้เปรียบ หรือผู้เสียเปรียบขึ้นในชุมชน การที่จะไม่เกิดความเหลื่อมล้ำในชุมชนได้ กลุ่มชาวนากลางเห็นว่า ไม่ใช่เรื่องที่คนรวยจะต้องมาช่วยเหลือคนจน แต่เป็นเรื่องที่ชุมชนจะต้องเข้ามาจัดการสิทธิในการเข้าถึงพื้นที่ป่าให้ได้มากขึ้น ซึ่งกลุ่มชาวนากลางเห็นว่า จะเป็นวิธีการที่สร้างความพึงพอใจแก่ทุกฝ่ายได้ ชาวนากลางบางคนถึงกับเสนอว่า หากที่ทำกินที่ใช้ในการกระจายแก่คนในชุมชนนั้นมีไม่พอแก่ทุกคน ก็ควรใช้วิธีการจับสลาก เพื่อไม่ให้เกิดความได้เปรียบเสียเปรียบแก่คนทุกกลุ่ม

ส่วนของชาวนารวย เห็นว่า ความยุติธรรมในสังคมคือการประกันสิทธิให้แก่ผู้ที่สามารถเข้าถึงที่ดินให้มีความมั่นคง เพราะกลุ่มชาวนาจนเองเห็นด้วยกับระบบสิทธิของปัจเจกชนมากกว่าสิทธิชุมชน ความยุติธรรมจึงต้องคุ้มครองเสรีภาพของปัจเจกชนให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

อีกประเด็นหนึ่งที่มีการถกเถียงคือ การอ้างกฎประเพณีและการอ้างกฎระเบียบป่าชุมชน ซึ่งมีดีความที่ขัดแย้งกัน กลุ่มชาวนาจนนั้นเห็นสอดคล้องกับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน ซึ่งเห็น

ว่าการบุกเบิกที่ดินของชาวนารวยเป็นการละเมิดกฎเกณฑ์ป่าชุมชน เนื่องจากชาวนารวยได้หยิบใช้กฎประเพณีที่กำหนดว่า ที่ดินบริเวณหัวไร่ปลายเจ้าของที่นามีสติธิในการครอบครอง ดังเช่นกรณีของนายสมยศ ชาวนารวยที่อ้างกฎประเพณีดังกล่าวว่า “ที่ดินที่จองนี้เป็นหัวไร่ปลายนา ถือเป็นที่ดินของเจ้าของนา ผมเองใช้ที่ดินผืนนี้มาเป็น 10 ปีแล้ว ใช้ปลูกพริกมาตลอด...” ส่วนชาวนาจนก็พยายามเข้าไปตีความจารีตนี้ว่า “นายสมยศมีที่หัวไร่ปลายนาเพียง 1-2 งานที่ใช้ปลูกพริกมาตลอด... แต่พื้นที่ป่าเก็บตอง (ที่อยู่ติดกับนา) เป็นของหมู่บ้าน... ถึงจะอยู่หัวนาของเขาก็ก็น่าจะเป็นของหมู่บ้านอยู่... นายสมยศตากถางที่ป่าลงไปสัก 5-6 ไร่ พื้นที่ที่เขาไม่เคยได้ใช้ทำกินจะมาอ้างไม่ได้” ในประเด็นนี้ชาวนารวยได้อ้างสิทธิความเป็นเจ้าของพื้นที่ป่า ที่เป็นหัวไร่ปลายนาของตนโดยใช้ประเพณี ซึ่งการอ้างสิทธิดังกล่าวได้รับการยอมรับจากผู้นำทางการ ตรงกันข้ามกับชาวนาจนที่อ้างว่าพื้นที่ป่าเป็นของชุมชน การเข้าไปจับจองที่ดินจึงเป็นการละเมิดกฎระเบียบของชุมชนอย่างเห็นเด่นชัด ส่วนกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนตีความประเพณีดังกล่าวว่า ตั้งอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ และไม่ใช้สิทธิการเป็นเจ้าของ

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่าชาวนาจน ชาวนากลาง และชาวนารวย ต่างก็ได้ใช้การตีความกฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้ตนสามารถเข้าถึงพื้นที่ป่าเก็บตองได้มากที่สุด โดยชาวนาจนได้ยึดหลักสิทธิเชิงซ้อน ที่ให้มีทั้งสิทธิชุมชน ซึ่งชุมชนมีอำนาจในการจัดการพื้นที่ป่า ส่วนถือครองนั้นเห็นว่า ควรใช้ระบบกรรมสิทธิ์เอกชน เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงในสถานการณ์ที่ชุมชนต้องเผชิญกับรัฐมากขึ้น ขณะเดียวกันก็อ้างสิทธิเพื่อการยังชีพ และสิทธิคนจน โดยตีความว่าชาวนารวยต้องเลือกเพื่อชาวนาจน อันเป็นหลักการของความยุติธรรม จากหลักการดังกล่าวชาวนาจนซึ่งเป็นกลุ่มผู้เสียเปรียบในสังคม จึงเห็นว่าตนสมควรที่จะได้รับการจัดสรรที่ดินที่มีคุณภาพเหมาะสมสำหรับการเกษตรก่อนชาวนากลุ่มอื่น โดยอาศัยประวัติศาสตร์หมู่บ้านครั้งเมื่อกลุ่มผู้นำป่าชุมชนเคยตกลงแบ่งสรรที่ดินให้กับกลุ่มตนและอ้างว่าการจัดการป่าชุมชนของหมู่บ้านวิตรอนสิทธิในการทำไร่ ในการตัดไม้ของตน

ส่วนกลุ่มชาวนากลาง ใช้พื้นฐานการตีความว่าพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นของส่วนรวม จึงเห็นว่าชุมชนควรเข้ามามีอำนาจในการจัดการพื้นที่ป่า โดยเข้ามาทำหน้าที่กระจายพื้นที่ป่าให้ทุกคนรู้เรื่องอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้นทั้งชาวนาจนและชาวนากลางจึงเห็นว่า กฎป่าชุมชนควรเป็นระเบียบข้อบังคับที่คนในชุมชนควรปฏิบัติ และควรใช้สิทธิเชิงซ้อน

สำหรับชาวนารวยนั้นเลือกตีความ และหยิบใช้กฎเกณฑ์ใหม่ที่ผู้นำทางการได้สร้างขึ้น โดยตีความว่าพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นพื้นที่ทำกิน ตนในฐานะเป็นสมาชิกของชุมชนจึงมีสิทธิในการถือครอง โดยอ้างสิทธิของปัจเจก สิทธิการจับจอง และใช้หลักกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในการจัดการ

ชาวนารายนั้นเห็นด้วยว่าการจัดการแบบอิสระ มีกฎเกณฑ์น้อยเหมาะสมกับพื้นที่นี้มากที่สุด รวมทั้งมีการหยิบประเพณีการใช้ที่หัวไร่ปลายนา มาอ้างสิทธิเพื่อขยายพื้นที่ทำไร่ของตนออกไป ขณะเดียวกันก็ตีความประเพณีนี้ใหม่ จากเดิมที่อยู่บนหลักการสิทธิการใช้ มาสู่หลักการเป็นเจ้าของ

การชาวนากลุ่มต่างๆ พยายามตีความกฎเกณฑ์การใช้ป่าชุมชนได้แสดงให้เห็นว่า ในสถานการณ์ที่ชาวบ้านต้องเผชิญกับแรงกดดันจนต้องเข้าไปยึดพื้นที่ป่าเก็บตอ นั้น ชาวบ้านมีความต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนนั้นด้วย จากแต่เดิมที่การจัดการป่าชุมชน มักจะมีกลุ่มผู้นำชาวบ้านเท่านั้นเป็นผู้กำหนดกฎเกณฑ์ หรือผูกขาดในการสร้างสถาบัน ซึ่งถือเป็นความพยายามในการแสวงหาทางออกในการจัดการป่า ซึ่งในที่นี้คือพื้นที่ป่าเก็บตอ เพื่อให้การจัดการป่าชุมชนนั้นสอดคล้องกับบริบทและเงื่อนไขที่ชาวบ้านต้องเผชิญอยู่อย่างแท้จริง และหลีกเลี่ยงผลกระทบที่อาจจะตกอยู่กับคนเพียงบางกลุ่ม

3.4 ช่องว่างทางอำนาจและการดำรงอยู่ของความขัดแย้ง

ในขณะเกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ที่ต่างก็ต้องการยึดพื้นที่ป่าเก็บตอเป็นของตัวเองนั้น ชาวบ้านทั้งกลุ่มชาวนาจน ชาวนากลาง และชาวนารวยต่างก็เห็นว่าป่าเก็บตอเป็นพื้นที่ป่าชุมชนที่ควบคุมจัดการโดยชุมชน แต่หากมองจากมุมมองของรัฐ พื้นที่ป่าเก็บตอคือป่าสงวนแห่งชาติแม่ยมฝั่งขวา (พ.ศ. 2507) ที่มีอำนาจควบคุมจัดการโดยรัฐ แต่เมื่อวิเคราะห์จากพื้นที่ศึกษาแล้วพบว่า การเข้ายึดป่าเก็บตอของชาวบ้านนั้นไม่ได้ถูกเจ้าหน้าที่ป่าไม้ขัดขวาง หรือเข้าจับกุมแต่ประการใด ทั้งนี้มีเงื่อนไขสำคัญ ๆ หลายประการ กล่าวคือ

เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ได้ให้ความสำคัญกับป่าเก็บตอ เพราะระบบนิเวศของป่าเก็บตอเป็นป่าแพะ มีเพียงต้นพลวงขึ้นอยู่เท่านั้น พื้นที่ป่านี้ไม่ได้มีไม้ที่มีค่าทางเศรษฐกิจ เช่น ไม้สัก หรือ ไม้มะค่า ขึ้นอยู่แต่อย่างใด รวมทั้งป่าเก็บตอยังไม่ได้เป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำ ที่มีความอ่อนไหวต่อระบบนิเวศ ซึ่งเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้ความสนใจ แตกต่างกับป่าต้นน้ำของหมู่บ้านซึ่งพื้นที่นี้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่มีความเข้มงวดและมีการจับกุมชาวบ้านอยู่เสมอ (จะได้กล่าวในบทที่ 4)

เงื่อนไขสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ไม่ต้องการรักษาความสัมพันธ์อันดีกับชาวบ้าน และผู้นำชาวบ้านไว้ เนื่องจากบ้านแม่หารเป็นหมู่บ้านที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้คัดเลือกให้เป็นหมู่บ้านรักษป่าไม้ และยังเป็นหมู่บ้านส่งเสริมป่าชุมชน ของสำนักงานป่าไม้จังหวัดแม่ฮ่องสอน เจ้าหน้าที่รัฐจึงต้องเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับชาวบ้านในรูปของโครงการส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น โครงการปลูกป่า โครงการทำแนวกันไฟ เป็นต้น โครงการเหล่านี้ล้วนต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้าน การสร้างความขัดแย้งกับชาวบ้านโดยไม่จำเป็น ไม่เป็นผลดีต่อการสร้างความร่วมมือดังกล่าว ดังที่เจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัดที่รับผิดชอบพื้นที่บ้านแม่หารได้ให้เหตุผลใน

ทิศทางนี้ว่า "ถ้าจะว่ากันตามจริงชาวบ้านก็ผิด ป่าเก็บตองเป็นป่าสงวน ผิดอยู่เต็มที แต่เรา (เจ้าหน้าที่ป่าไม้) ต้องทำงานร่วมกับชาวบ้านอยู่ตลอด ผิดใจกันมันทำงานไม่ได้ อันไหนพอยอมได้ก็ยอมไป จะตรง(การทำงานอย่างเถรตรง) ต่อหน้าที่ตลอดก็ทำไม่ได้เหมือนกัน มันต้องใช้ทั้งรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์"

ทั้งนี้การทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้าน กับเจ้าหน้าที่รัฐที่กำลังเป็นอยู่ ต้องเข้าใจพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ซึ่งในอดีตหมู่บ้านนี้มีความขัดแย้งกับรัฐสูงมากเพราะเป็นพื้นที่เคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) มาก่อน (พ.ศ. 2518-2530) ในช่วงนั้นเจ้าหน้าที่รัฐที่ชาวบ้านอนุญาตให้เข้ามาทำงานในหมู่บ้านมีเพียงข้าราชการครู และเจ้าหน้าที่สาธารณสุขเท่านั้น จึงมีลักษณะเป็นหมู่บ้านปิด แต่ต่อมาเมื่อ พคท. สลายตัวไปชาวบ้านจึงได้เปิดความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่รัฐมากขึ้น

จากเงื่อนไขดังกล่าว ทำให้ความขัดแย้งในการยึดพื้นที่ป่าเก็บตองที่เกิดขึ้นนั้น มีลักษณะเป็นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่างๆ และกลุ่มผู้นำชุมชนที่ถกเถียงกันเองในชุมชน โดยการใช้การตีความกฎเกณฑ์การจัดการป่า มาโต้แย้งกันมากกว่าจะเป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับรัฐ อย่างไรก็ตามไม่ได้หมายความว่าความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจะไม่เกี่ยวข้องกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้เลย เพราะกลุ่มผู้นำทางการได้อาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัว ที่ได้ร่วมงานกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ซึ่งทำให้เกิดความเกรงอกเกรงใจ สนับสนุนคั้นเคย ดังที่ผู้นำทางการคนหนึ่งได้กล่าวว่า "อ้ายเบ้ม (ชื่อเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่รับผิดชอบหมู่บ้านแม่หาร) เป็นคนดี พุดง่าย ขออะไรถ้าไม่เหนือบากว่าแรงเขาจะให้ มีน้ำใจมาก" ความสัมพันธ์ที่ดีของผู้นำทางการกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้นั้น ต่างจากกลุ่มผู้นำฝ่ายค้านในชุมชนที่ไม่ให้ความสำคัญในการร่วมมือกับรัฐ (ดังได้กล่าวรายละเอียดในหัวข้อ 3.2) ดังนั้นผู้นำฝ่ายค้านในป่าชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ป่าไม้น้อยมาก

เมื่อความขัดแย้งในชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ มีสูงขึ้น เนื่องจากเกิดสถานการณ์แย่งชิงพื้นที่ป่าเก็บตอง และผู้นำทางการก็ไม่สามารถแก้ไขความขัดแย้งนี้ได้ จึงอาศัยความสัมพันธ์อันดีกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ด้วยการขอร้องให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้เข้ามาแบ่งพื้นที่ป่าเก็บตองให้กับชาวบ้าน แต่ความพยายามก็ล้มเหลวเนื่องจากพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นป่าสงวน เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้กล่าวว่า "ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเข้ามาขอให้ผมไปแบ่งพื้นที่ป่าให้ชาวบ้าน แต่ผมก็ปฏิเสธไป มันทำไม่ได้เพราะเป็นป่าสงวน" หลังจากตั้งอำนาจรัฐเข้ามาแก้ไขความขัดแย้งไม่สำเร็จ ผู้นำทางการได้ขอความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้มาจัดจำแนกพื้นที่ป่าเก็บตองออกเป็นพื้นที่ทำกิน เหมือนการเข้ามารับรองและสร้างความชอบธรรมให้กับกลุ่มชาวนารวยซึ่งเป็นกลุ่มเครือญาติของตน เพื่อให้ได้เข้าถึงพื้นที่ป่าได้มากที่สุด ชาวนากลุ่มนี้ได้ใช้การจำแนกพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นที่ทำกินได้แย่ง

กับผู้นำฝ่ายค้านในชุมชน และชาวนาจน ดังเช่น กรณีของนายจรัส ขาวนารวย ได้ใช้หลักการดังกล่าวอ้างสิทธิการเข้าถึงพื้นที่ป่า ดังคำกล่าวที่ว่า “ป่าเก็บตองถือเป็นพื้นที่ทำกิน หมู่บ้านได้อนุญาตแล้ว ไม่มีใครมาว่าได้อีก” หรือผู้นำทางการที่กล่าวในเชิงเดียวกันว่า “ที่ป่าเก็บตองเป็นพื้นที่ทำกินของหมู่บ้าน ตกลงกันไว้นานแล้ว (พ.ศ. 2538) เจ้าหน้าที่เข้าผ่านเข้าออกก็เห็นป้ายติดอยู่ (ป้ายที่ทำกินที่ปิดไว้บริเวณสองฝากถนนที่ตัดผ่านป่าเก็บตองก่อนเข้าถึงหมู่บ้าน) ไม่เห็นมีใครว่าอย่างไร”

กล่าวโดยสรุปแล้วความขัดแย้งในการยึดพื้นที่ป่าเก็บตองเป็นของปัจเจกบุคคลที่เกิดขึ้นนี้มีความเกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐน้อยมาก ความขัดแย้งดังกล่าวจึงเป็นเรื่องการถกเถียงโต้แย้งตีความระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ กับผู้นำชุมชน ทั้งนี้มีเงื่อนไขสำคัญคือ ลักษณะทางนิเวศน์ของป่าเก็บตองที่เป็นป่าแพะ ไม่มีไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ และไม่จัดเป็นป่าต้นน้ำทำให้เจ้าหน้าที่รัฐให้ความสำคัญ และเงื่อนไขอีกประการหนึ่ง คือ เจ้าหน้าที่รัฐต้องการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวบ้าน เพราะต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวบ้านในการดำเนินโครงการพัฒนาป่าไม้ในรูปแบบต่าง ๆ อย่างไรก็ตามผู้นำทางการได้ดึงรัฐเข้ามารับรองการจัดจำแนกป่าเก็บตองเป็น “พื้นที่ทำกิน” ซึ่งเป็นการเอื้ออำนวยให้ผู้นำทางการและชาวนาจนเข้าถึงพื้นที่ป่าได้มาก รวมทั้งยังใช้ “การเป็นพื้นที่ทำกิน” โต้แย้งกับกลุ่มผู้นำป่าชุมชนและชาวนาจน

3.5 สรุปท้ายบท

ลักษณะความขัดแย้งในการยึดพื้นที่ป่าป่าเก็บตองเป็นของปัจเจกบุคคล เกิดขึ้นภายใต้แรงกดดันที่ชาวบ้านมีความต้องการเอกสารสิทธิเพื่อจะนำพื้นที่เก็บไว้ขาย อันเป็นผลมาจากการขยายอำนาจของรัฐเข้ามาจัดการป่าไม้ในพื้นที่เป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีเงื่อนไขมาจากความต้องการขยายพื้นที่ทำกินของชาวนาจน และความต้องการผลิตพืชเพื่อการพาณิชย์ของชาวนาจน โดยมีเงื่อนไขที่ช่วยให้มีการยึดพื้นที่ป่าได้ง่ายขึ้น คือ ประเพณีการใช้หัวไร่ปลายนา แรงกดดันเหล่านี้นำไปสู่การยึดพื้นที่ป่าเก็บตองที่เคยจัดการโดยชุมชนมาก่อนมาสู่การจัดการโดยปัจเจกบุคคล ซึ่งได้สร้างความขัดแย้งระหว่างของชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ

แต่การที่พื้นที่ป่าเก็บตองที่ชาวบ้านเข้าไปยึดนี้เป็นป่าชุมชน จึงมีการจัดการโดยองค์กรชุมชนมาก่อน อย่างไรก็ตามองค์กรชุมชนก็ได้มีความขัดแย้งกันอยู่ก่อนแล้ว จากความขัดแย้งขององค์กรชุมชนทำให้สามารถแบ่งผู้นำออกเป็น 2 กลุ่ม คือกลุ่มผู้นำทางการ และกลุ่มผู้นำป่าชุมชน ดังนั้นเมื่อเกิดสถานการณ์การยึดพื้นที่ป่าเป็นของปัจเจกบุคคล ชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ขึ้น กลุ่มผู้นำที่มีความแตกต่างกันก็ได้ตีความกฎเกณฑ์การจัดการป่าชุมชนแตกต่างกันไปด้วย

ขณะเดียวกันเมื่อชาวบ้านต้องเผชิญกับแรงกดดันนั้น ชาวบ้านกลุ่มต่างๆ ก็ไม่ได้ปล่อยให้ผู้นำเป็นฝ่ายตีความกฎเกณฑ์การจัดการป่าชุมชนอีกต่อไป ชาวบ้านจึงได้ตีความกฎเกณฑ์การจัดการป่าซึ่งก็มีความแตกต่างกันตามกลุ่มฐานะของชาวบ้าน การตีความของชาวบ้านนี้มีทั้งสอดคล้องและแตกต่างกันกับกลุ่มผู้นำ

อย่างไรก็ตามความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการยึดพื้นที่ป่าเก็บตองของชาวบ้านนี้ มีความเกี่ยวข้องกับอำนาจรัฐไม่มากนัก ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขที่รัฐไม่ได้ให้ความสำคัญกับป่าเก็บตองเพราะเป็นพื้นที่ป่าแพะ ความจำเป็นที่ต้องการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่ป่าไม้กับชาวบ้านไว้ เนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐต้องการให้ชาวบ้านเข้าร่วมในโครงการพัฒนาป่าชุมชนของรัฐ แต่กระนั้นกลุ่มผู้นำทางการก็ได้ดึงรัฐเข้ามาสร้างความชอบธรรมในการยึดพื้นที่ป่าเป็นของปัจเจกบุคคล ซึ่งเอื้ออำนวยให้กับเครือข่ายของตนในการเข้าถึงพื้นที่ป่า

ความขัดแย้งที่เกิดจากการเข้ายึดพื้นที่ป่าเป็นของปัจเจกบุคคลนี้ ได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชาวบ้านในการตีความกฎเกณฑ์การจัดการป่า และการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าของชุมชน ที่แต่เดิมนั้นองค์การจัดการที่สำคัญคือผู้นำชุมชน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านต้องปรับตัวกับแรงกดดันต่าง ๆ ที่ต้องเผชิญการเข้ามามีส่วนร่วมโดยผ่านการตีความกฎเกณฑ์นี้ ทำให้การจัดการป่าชุมชนมีความสอดคล้องกับบริบทและเงื่อนไขมากขึ้น